

Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра економіки підприємства

Навчально-методичний посібник з курсу

**«ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ:
ПОЛІТЕКОНОМІЯ»**

для студентів денної та заочної форм навчання

Кам'янець-Подільський
2022

Схвалено рішенням вченої ради природничо-економічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, протокол №2 від 22 лютого 2022р.

Рецензенти:

Боднарчук Т.Л. - к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства;

Матвейчук Л.О. – д. н. з держ. упр., професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи.

Навчально-методичний посібник з курсу «Економічна теорія: політекономія» для студентів денної та заочної форм навчання / Укл. І.В. Ящишина, О.П. Свідер. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2022. 128 с.

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

© Кафедра економіки підприємства

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. Предмет і метод політекономії	6
Тема 2. Виробництво	14
Тема 3. Економічні потреби та інтереси	20
Тема 4. Економічна система та закони її розвитку	27
Тема 5. Форми організації виробництва. Гроші	33
Тема 6. Ринок: поняття, види, функції	41
Тема 7. Ринкове ціноутворення	46
Тема 8. Підприємництво та підприємство	53
Тема 9. Капітал підприємства: суть та види	60
Тема 10. Розподільчі відносини. Механізм розподілу доходів	71
Тема 11. Суспільне відтворення	78
Тема 12. Макроекономічна нестабільність	89
Тема 13. Роль держави в економіці	97
Тема 14. Світове господарство та глобальні проблеми	106
Рекомендована література	114
Економічний словник	116

ВСТУП

«Економічна теорія: політекономія» є складовою частиною циклу суспільних дисциплін, що вивчаються у вищій школі. Предметом даної дисципліни є виробничі відносини в їх єдності та взаємодії з організаційними економічними відносинами і продуктивними силами. Економічна теорія досліджує закони, які керують виробництвом, розподілом, обміном і споживанням життєвих благ та розробляє методологічні основи механізму їх використання суспільством з метою підвищення ефективності виробництва і зростання добробуту людей.

Мета навчальної дисципліни «Економічна теорія: політекономія»: науково обґрунтувати загальні основи економічного життя суспільства; розкрити закономірності розвитку суспільного виробництва, з'ясувати механізм дії економічних законів і механізм використання їх людьми у процесі господарської діяльності; визначити істотні риси основних соціально-економічних систем та напрямки їх еволюції; з'ясувати роль політекономії у розробці шляхів формування соціально-орієнтованої економічної системи суспільства.

У структурно-логічній схемі підготовки фахівців навчальна дисципліна «Економічна теорія: політекономія» виступає однією із найбільш ґрунтовних. Роль і значення дисципліни полягає у висвітленні загально-теоретичних питань економічної теорії на макро і мікрорівнях. Політекономія належить до циклу теоретичних дисциплін, які формують у студентів комплекс знань щодо специфіки і механізму дії економічних законів і категорій. Вивчення теоретичних основ економічної науки є фундаментальним для всебічної широкої підготовки бакалавра зазначених спеціальностей.

Завдання дисципліни - науково обґрунтувати загальні основи економічного життя суспільства; розкрити закономірності розвитку суспільного виробництва, з'ясувати механізм дії економічних законів і механізм використання їх людьми у процесі господарської діяльності;

визначити істотні риси основних соціально-економічних систем та напрямки їх еволюції; з'ясувати роль економічної теорії у розробці шляхів формування соціально-орієнтованої економічної системи суспільства.

Тема 1. Предмет і метод політекономії

План лекції

1. Зародження й основні етапи розвитку економічної теорії як науки.
2. Економічні категорії та закони.
3. Предмет та функції економічної теорії.
4. Методи пізнання соціально-економічних процесів та явищ.

План практичного заняття

1. Історичні етапи розвитку політекономії як науки. Економічні школи та напрямки.
2. Предмет політичної економії.
3. Економічні закони та категорії. Функції політекономії.
4. Методи економічних досліджень.
5. Місце політичної економії в системі наук.

Питання для самостійного вивчення

1. Нормативна та позитивна економіка.
2. Місце політекономії в системі конкретно-економічних дисциплін.
3. Вплив політекономії на формування економічної політики.
4. Роль економіки в житті суспільства.

Теми рефератів

1. Розвиток економічної думки в Україні.
2. Сучасні напрямки та течії економічної теорії.
3. Економічне вчення видатного українського економіста М. Туган-Барановського.

Опорний конспект

1. Економічна думка зародилась ще у стародавньому світі. Це була певна сума поглядів на господарські явища, на рушійні сили економічної діяльності людей. Істотного розвитку вона досягла в епоху рабовласництва. В працях **Ксенофонта (430-355 рр. до н.е.), Платона (427-347 рр. до н.е.), Аристотеля (384-322 рр. до н.е.),** а також мислителів стародавнього Риму,

Індії, Китаю міститься спроба з позицій свого часу з'ясувати загальні принципи економічного розвитку. «Економікс» (домашнє господарство) – так називалася праця видатного мислителя Стародавньої Греції Ксенофонта, в якій зроблена спроба обґрунтувати мотиви господарської діяльності людей, висловлено ряд цікавих економічних думок. Відбувається і становлення економічної теорії як науки під назвою політична економія. Цей термін був вперше заснований французьким економістом **Антуаном де Монкретьєном** у праці «Трактат політичної економії» (1615). Тривалий час саме під цією назвою розвивалася економічна теорія. Назва ж походить від грецьких слів «політикос» - суспільний, державний і «ойкономія» - управління, домашнє господарство («ойкос» - дім, господарство, «номос» - закон).

Визначне місце в історії політичної економії зайняло вчення **меркантилістів** (15 – 18 ст.). Воно зародилося в країнах Західної Європи. Виражаючи інтереси торгової буржуазії, це вчення було спрямоване проти феодалізму. У меркантилістів об'єктом досліджень був обіг, зокрема багато уваги приділялося зовнішній торгівлі. Саме обіг вважається тією сферою, де створюється багатство. Дані погляди меркантилістів поступилися місцем економічному вченню **фізіократів**. Саме поняття «фізіократи» (від грец. *Fisios – природа, kratos – сила, влада*; дослівно «влада природи») належить засновнику цієї школи, відомому французькому економісту **Франсуа Кене**. У центр економічної теорії фізіократи поставили землеробство, сільськогосподарське виробництво як джерело суспільного багатства. Історично першими на шлях капіталізму стали Англія і Франція, де й зародилася **класична буржуазна політекономія**. Її засновниками були **Вільям Петті** (1623 – 1687 рр., Англія) і фізіократи на чолі з Франсуа Кене (1694-1774., Франція).

Найвищим досягненням буржуазної політичної економії є праці представників **англійської класичної школи** Адама Сміта (1723-1790) і Давида Рікардо (1772-1823). У них досліджувалися виробництво й обіг, зроблено спробу розкрити суть товарно-грошових відносин, науково

обґрунтовувати походження прибутку. У другій половині 19 ст. в боротьбі з марксизмом виникла низка течій у тому числі одна з найвагоміших в економічній науці – **маржиналізм**. Її заснували професори віденського університету Карл Менгер, Ейген Бем-Баверк і Фрідріх фон Візер. Австрійські економісти вважали, що кожна людина суб'єктивно (особисто) визначає цінність благ, виходячи зі ступеня бажаності для себе речей, які споживає.

На початку 19 ст. на суспільній арені з'явилася така революційна сила, як пролетаріат. Виражаючи інтереси робітничого класу, К. Маркс і Ф. Енгельс поставили на науковий ґрунт соціалістичну ідею.

За своїм станом сучасна економічна теорія світу надзвичайно різноманітна. Провідними напрямками є **неокласицизм і неокейнсіанство**. Неокласицизм розвиває основні ідеї класичної буржуазної політекономії (А. Маршал – Англія, Дж. Кларк – США), неокейнсіанство (засновник Дж. Кейнс - Англія) розробляє концепції державного-монополістичного регулювання економіки.

Зближення неокейнсіанської теорії зростання з неокласичними концепціями розподілу зумовило виникнення **неокласичного синтезу**. Найповнішу уяву про його зміст може дати відомий підручник П. Самуельсон «Економіка».

Історія зародження і становлення економічної думки в Україні бере початок із часів ранньофеодальних відносин на території київської русі. У збірнику законів і норм того періоду, що має назву «Руська правда», відображені відносини земельної власності, товарно-грошові відносини, зародження комерційного і грошового кредиту, функції грошей, поглиблення суспільного поділу праці.

У 16-18 ст. виразниками розвитку національної культури та соціально-економічних ідей були братства, Києво-Могилянська колегія (згодом академія). У цю епоху помітний внесок у розвиток економічних поглядів зробив відомий український публіцист і мислитель І. Вишенський.

Значним доробком у розвиток економічної теорії в Україні стали погляди та діяльність Б. Хмельницького. Гетьманські універсали були своєрідними законодавчими актами, якими охоронялись зміни відносин власності. Скасування зайвих податків, поборів та повинностей. Звільнення від сплати ренти, наділення землею жителів міст, ремісників, торговців сприяли розвитку підприємництва, ринкової ініціативи. Заслуговує на увагу його вміння застосовувати на практиці теорію пізнього меркантилізму, коли були встановлені експортні та імпорتنі мита в розмірі 2% вартості товару, що істотно поповнювало козацьку скарбницю.

Одним із фундаторів школи класичної економічної теорії був професор Харківського університету Т. Степанов.

Питанням розвитку політичної економії, визначення сутності її предмета, аналізу таких категорій, як капітал, гроші, вартість, додатковий продукт та інші, були присвячені дослідження І. Вернадського, В. Навроцького, І. Терлецького та інших. Проаналізувавши національні, індивідуальні, релігійні та інші види потреб, І. Вернадський довів, що суспільство повинно сприяти задоволенню потреб. Заробітна плата за його теорією залежить не тільки від співвідношення праці та капіталу, а й визначається рівнем розвитку суспільства.

У 70-80-х роках 19 ст. ідеї загального товарного виробництва, розвитку капіталізму, переходу до нових економічних відносин знайшли вияв у поглядах М. Драгоманова, Т. Осадчого, П. Грабовського. На ідеях класичної економічної теорії ґрунтувались економічні погляди і діяльність М. Зібера, С. Подолинського та інших.

Цікаві економічні погляди висловлювали наприкінці 19- на початку 20 ст. І. Франком, М. Коцюбинським, М. Левицьким, М. Туган-Баранлівським.

Видатні теорії 20 та 21 ст. відзначаються нобелівською премією. Нобелівська премія з економіки (офіційно – Премія Шведського державного банку з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля) була заснована в 1969 р. На кінець 2009 р. цю винагороду отримали 64 економісти.

2. Економічні категорії – це узагальнюючі поняття, які виражають суттєві сторони економічних явищ і процесів. Це абстрактні, логічні, теоретичні поняття, які в узагальненому вигляді виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів. Наприклад: ринок, фінанси, податки, прибуток, капітал, попит, робоча сила, товар та ін.

Економічний закон – це стійкий, істотний, причинно-наслідковий зв'язок і взаємозалежність явищ і процесів економічного життя.

Система економічних законів:

- всезагальні – функціонують у всіх економічних системах (закон зростання продуктивності праці, закон нагромадження та ін.);
- загальні – функціонують у кількох системах, де існують для них відповідні економічні умови (закон ринкової економіки);
- специфічні – функціонують лише у межах однієї економічної системи.

3. Предметом економічної теорії є виробничі відносини в їх єдності та взаємодії з організаційними економічними відносинами і продуктивними силами. Економічна теорія досліджує закони, які керують виробництвом, розподілом, обміном і споживанням життєвих благ, та розробляє методологічні основи механізму їх використання суспільством з метою підвищення ефективності виробництва і зростання добробуту людей.

Економічна теорія – це наука про основні закономірності розвитку економічної системи, поведінку і діяльність людей у виробництві, розподілі і споживанні життєвих благ з метою задоволення своїх потреб.

Теоретико-пізнавальна функція економічної теорії полягає в тому, щоб розкрити зміст економічних законів і категорій, суттєві причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів, форми їхнього вияву, об'єктивні внутрішні суперечності, подолання яких забезпечує поступальний економічний рух суспільства.

Процес пізнання розпочинається з розгляду фактів, масових економічних спостережень, вивчення поведінки господарських об'єктів. На

основі вивчення цього матеріалу відбирають сталі, типові явища. Це дає змогу перейти до пізнання економічних законів і категорій.

Теоретико-пізнавальна функція економічної теорії є методологічним фундаментом для інших економічних дисциплін.

Практична функція полягає в тому, щоб усебічно обґрунтувати конкретні шляхи використання економічних законів, перекласти їхні вимоги за мову практичних заходів щодо вирішення господарських завдань, здійснення економічної політики, яка б найповніше відповідала інтересам людини, колективів, суспільства; обґрунтування раціональних форм управління господарством, здійснення практичних заходів щодо розв'язання економічних суперечностей, досягнення ефективних результатів розвитку виробництва і зростання життєвого населення.

Прогностична функція економічної теорії має забезпечувати суспільству можливість в економічних діях здійснювати необхідні передбачення щодо розвитку економічних процесів. Тут доречна аналогія як завдяки метеорології людина має можливість прогнозувати погоду і вживати відповідних заходів проти природних катаклізмів, так і прогностична функція економічної теорії допомагає людям запобігти економічним втратам, пом'якшувати перебіг деяких негативних процесів.

Саме завдяки вивченню економічної теорії людина може знати які дії можуть сприяти подоланню економічних криз, зменшенню інфляції, скороченню безробіття, зростанню реальних доходів населення тощо.

Отже, прогностична функція економічної теорії – це по суті складання наукових прогнозів розвитку виробництва, становлення в сучасних умовах ринкової економіки з урахуванням суттєвих економічних закономірностей, явищ, теоретичних висновків.

Однак прогностична функція економічної теорії може стосуватись і приватних підприємств, які мають бути здатними приймати раціональні або цілеспрямовані рішення, засновані на врахуванні вигод і продуктивних витрат, що прогностично можуть бути наслідком їхніх дій.

Методологічна функція економічної теорії дає можливість використовувати економічні знання для здійснення ряду досліджень у галузі не тільки економіки, а й соціології. Вона спрямована на формування сучасного економічного мислення людей, вчить якомога раціональніше здійснювати життєві спостереження в економічних процесах, дає змогу об'єктивно і всебічно оцінювати економічну політику держави, а також економічні програми різних політичних партій і рухів.

4. Метод економічної теорії – це сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються категорії і закони функціонування та розвитку економічних систем.

Метод системного аналізу, або системний підхід. Ринкова економіка – це певна цілісність, в якій реалізується взаємозв'язок елементів, компонентів, що входять до її складу.

Метод аналізу і синтезу. Аналіз – це процес розмовного або фактичного розкладання цілого на складові частини, а **синтез** – поєднання різних елементів, сторін предметів у єдине ціле.

Математичні і статистичні методи забезпечують поєднання кількісного і якісного аналізу.

Метод логічного та історичного підходу. Логічний метод тісно пов'язаний з історичним методом, оскільки звільняє оцінку історичного розвитку від випадковостей, зигзагів, що не є властивими цьому процесові. Як правило, логічний метод дослідження прийнятий для розгляду більш зрілих економічних відносин. При цьому логічний аналіз не обмежується суто абстрактним викладом. Отримані висновки зіставляють з фактами, конкретною економічною діяльністю.

Метод порівнянь використовують для визначення подібності та відмінності господарських явищ.

Індукція і дедукція. Індукція – це рух думки від одиничного до всезагального, від знання нижчого ступеня спільності до знання вищого її ступеня. Дедукція – рух думки від всезагального до одиничного.

Важлива роль належить **експерименту** , в якому особливе місце відводиться економічним реформам, що здійснюються на переломних етапах економічного розвитку, в період криз і стабілізації економіки.

Тести:

1. Економічна наука досліджує:

- а) як організована робота окремого підприємства;
- б) як організовані виробництво, обмін, розподіл та споживання;
- в) як організована робота сімейного господарства;
- г) як організовано виробничий процес у масштабах країни.

2. Хто першим ввів у користування термін «політична економія»?:

- а) Монкретьєн А.;
- б) В. Петті;
- в) А. Сміт;
- г) Аристотель.

3. Економічні закони відрізняються від законів природи тим, що вони:

- а) об'єктивні;
- б) суб'єктивні;
- в) діють лише у людському суспільстві;
- г) не можуть мати формалізованого вираження.

4. Визначте, які економічні школи передували виникненню класичної політекономії Адама Сміта:

- а) марксизм і кейнсіанство;
- б) маржиналізм і монетаризм;
- в) фізіократи і меркантилізм;
- г) фізіократи і марксизм.

Тема 2: Виробництво

План лекції

1. Теоретичні підходи до суті економічних ресурсів.
2. Виробництво.
3. Обмеженість економічних ресурсів та проблема економічного вибору.

План практичного заняття

1. Економічні ресурси: поняття і види.
2. Фактори виробництва: земля, праця, капітал, підприємницькі здібності, інформація, знання, наука.
3. Виробництво: суть і структура (матеріальне, нематеріальне; первинне, вторинне, третинне).
4. Виробничі можливості суспільства. Крива виробничих можливостей.

Питання для самостійного вивчення

1. Співвідношення понять «економічні ресурси» і «фактори виробництва».
2. Поняття технології виробництва.
3. Соціальна та економічна ефективність виробництва.
4. Виробничий потенціал та межа виробничих можливостей.

Теми рефератів

1. Структура виробництва.
2. Екологізація процесу виробництва.

Опорний конспект

1. Під *економічними ресурсами* розуміються всі види ресурсів, які використовуються в господарському житті, тобто для

До економічних ресурсів належать:

- трудові ресурси (люди з їх здатністю виробляє продукцію), скорочено - праця;

- капітал - як у формі банківських активів і цінних паперів (фінансовий капітал), так і у формі виробничих благ (реальний капітал, фізичний капітал);
- підприємницький ресурс (здібності людей до організації виробництва продукції, тобто їх підприємницькі здібності), скорочено - підприємництво;
- знання, необхідні для господарського життя (вони відкриваються насамперед наукою, поширюються переважно по каналах інформації, засвоюються в основному через освіту, реалізуються через інновації);
- природні ресурси (земельні, мінеральні, водні, біологічні, агрокліматичні, рекреаційні), скорочено - земля.

Класифікація економічних ресурсів.

За джерелами походження:

Виробничі ресурси, що можуть бути *відтворювані* (робоча сила, обладнання):

- природно відтворювані – частина природних ресурсів (грунт, водні басейни, флора, фауна);
- трудові ресурси (люди з їхньою робочою силою), що формуються у сфері життєдіяльності;
- економічно відтворювані – предмети праці, які підлягали попередній обробці (сировина); засоби праці.

Невідтворювані – корисні копалини, які належать до предметів праці.

За формою прояву: матеріальні (речові); особисті (людські).

2.Сучасна вітчизняна і світова економічна наука до складу факторів виробництва відносить: землю, капітал, працю, підприємницькі здібності, науку, інформацію, знання. Теорію трьох факторів (чинників) виробництва запропонував Ж.Б. Сей. За Сеєм існує три чинники виробництва, що приносять конкретні доходи їх власникам:

- *праця* (цілеспрямована діяльність людей) приносить дохід *зарплату*;
- *земля* (природні ресурси) дають власнику *ренду*;
- *капітал* (засоби виробництва) приносять *відсоток*.

Однак з часом до чинників виробництва відносять здатність до підприємництва (підприємливість, підприємницькі здібності). Підприємливість – практична кмітливість, винахідливості, здатність активно діяти, йти на ризик, ініціативність задля отримання прибутку з найменшими витратами. Сучасні автори вважають, що саме підприємливість поєднує класичні три фактори у виробництві з метою створення благ та послуг. Підприємницькі здібності зазвичай не прирівнюють до праці, тому що саме ними обґрунтовують отримання особливої винагороди – прибутку.

Праця – це цілеспрямована, свідома діяльність людини, в процесі якої природні речовини видозмінюються в такий спосіб, щоб вони могли задовольнити певні людські потреби.

Предмети праці – це те на що спрямована праця. У свою чергу предмети праці бувають двох видів: а) предмети праці дані самою природою (дерева в лісі, нафта в родовищі тощо); б) предмети праці, опосередковані працею людини (дерево на деревообробному комбінаті, нафта на нафтопереробному заводі тощо). Останні звичайно називають сировиною.

Засоби праці – те, за допомогою чого людина діє на предмети праці. Засоби праці включають в себе п'ять елементів:

- знаряддя праці (машини, механізми, інструменти тощо);
- силова чи енергетична система;
- транспортна система;
- контрольнo-вимірювальна та інформаційна системи;
- загальні умови праці (місце, клімат, навколишнє середовище тощо).

Вже на цьому етапі слід розрізнити саму працю та робочу силу працівника. **Робоча сила** є здатністю людини до праці, яка включає в себе сукупність фізичних, розумових, духовних і психологічних якостей людини, необхідних для процесу праці.

Сучасні підходи до чинників виробництва відносять і інші елементи (рис.1).

Рис.1. Склад чинників виробництва за сучасними підходами.

3. Виробництво – це процес взаємодії людини з природою з метою створення матеріальних благ та послуг, які потрібні для існування та розвитку людини і суспільства.

Суспільне виробництво – це сукупність індивідуальних виробництв (підприємств, фірм) у їхньому взаємозв'язку, взаємодії, взаємообумовленості та взаємозалежності. Суспільне виробництво включає в себе чотири стадії:

- безпосередньо виробництво як процес створення матеріальних благ (послуг);
- розподіл, в результаті якого кожен учасник суспільного виробництва отримує свою частку у виробленому національному продукті (в натурі або в певній сумі грошей);
- обмін, в процесі якого отримана частка при розподілі (натуральна, грошова) обмінюється на необхідні конкретні засоби існування;
- споживання – тут вироблений продукт завершує свій рух, відбувається його кінцеве споживання, й тим самим дається поштовх до розпочинання нового виробничого циклу.

Виробництво структурно неоднорідне. Воно включає в себе два види (сфери) виробництва: матеріальне та нематеріальне виробництво (рис.2).

Рис.2. Структура виробництва і сфери послуг.

Крім цього визначають іншу структуру виробництва (рис.3).

Рис. 3. Структура виробництва.

4. Між потребами людей і можливостями для їх задоволення існує зворотний зв'язок: якщо перші безмежні, то другі дуже обмежені. Звідси перед людьми постійно постає **проблема вибору**. Навіть у повсякденному житті ми на кожному кроці вирішуємо завдання типу "що краще": з'їсти улюблене морозиво або купити цікаву книгу? В економіці ця проблема проявляється в необхідності вибору між альтернативами : які товари слід виробляти, а від яких доведеться відмовитися. Бо обмеженість ресурсів означає і обмеженість виробництва. **Виробничі можливості** – це та максимальна кількість товарів і послуг (у певному їх наборі), яка може бути одночасно вироблена за даний період, при наявних ресурсах і технологіях.

Крива виробничих можливостей показує комбінацію товарів та послуг (засобів виробництва і предметів споживання), які можуть бути вироблені за умови повного використання факторів виробництва.

Рис.4. Крива виробничих можливостей.

Крива демонструє доступні та недоступні комбінації обсягів виробництва. Кожна точка, яка лежить на кривій або посередині її, досяжна (т. А, Б). Інші поєднання (т. В), які лежать поза кривою, не можуть бути досягнуті за існуючих технологій та ресурсів. Крім того, якщо економіка хоче виробляти більше предметів споживання, то вона вимушена пожертвувати частиною засобів виробництва, і навпаки.

Таким чином, економіка, яка функціонує відповідно до виробничих можливостей, має повністю використовувати ресурси. З рис. 4 видно, що економіка, яка виробляє будь-яку комбінацію ресурсів, які лежать на кривій, є ефективною. Якщо економіка "працює" посередині кривої (т. А), то вона неефективна (вона не повністю використовує наявні ресурси), а якщо економіка знаходиться в точці за межами кривої (т. В), то такий обсяг виробництва не можливий, тому що для нього немає необхідної кількості ресурсів.

Тема 3. Економічні потреби та інтереси

План лекції

1. Економічні потреби суспільства, їх суть і структура.
2. Закон спадної граничної корисності.
3. Економічні інтереси, їх взаємозв'язок з потребами, споживанням та виробництвом.

План практичного заняття

1. Економічні потреби, їх суть і структура. Піраміда потреб А.Маслоу. Закон зростання потреб
2. Поняття споживчого блага (економічного), його суть та види.
3. Економічна поведінка споживача. Гранична і загальна корисність. Закон спадної граничної корисності.
4. Економічні інтереси, їх суть і суб'єкти.

Питання для самостійного вивчення

1. Обмеження дієвості закону спадної граничної корисності.
2. Взаємозв'язок потреб і виробництва.
3. Протиріччя економічних інтересів.

Теми рефератів

1. Економічні інтереси – рушійна сила економічного розвитку.
2. Взаємозв'язок економічних і соціальних потреб.
3. Протиріччя економічних інтересів.

Опорний конспект

1. Потреба - це об'єктивна необхідність окремої людини, сім'ї, колективу, суспільства, держави в життєвих благах, послугах, духовних і культурних цінностях. Потреби виникають з народженням людини і супроводжують все її життя (поїсти, поспати, прикраси, іграшки, зошити,

одяг, зачіска тощо). Характер походження потреб досить складний, але в їх основі лежать дві визначальні причини. Перша має фізіологічний характер, тому що людина, як жива істота, потребує певних умов і засобів існування. Друга є результатом суспільних умов.

Сукупність суспільних потреб можна розглядати під різним кутом зору. Наприклад, суспільні потреби поділяються на економічні та неекономічні, виробничі та невиробничі. Їх можна розподілити з урахуванням суб'єкта споживання окремої людини, сім'ї, колективу підприємства, працівників певної галузі виробництва, жителів певних населених пунктів, суспільства в цілому або окремого класу.

Широко відома класифікація потреб, запропонована американським ученим А. Маслоу. Він поділив їх на нижчі та вищі. До першої групи належать потреби фізіологічні, без задоволення яких неможливе саме життя людини. Після цього індивід прагне безпеки для себе, своєї сім'ї. До вищих потреб входять прагнення належати до певного кола людей, відчувати їх підтримку. Задоволення цієї потреби викликає прагнення завоювати визнання, повагу, підняти свій престиж в очах оточуючих. Найвищою потребою у другій групі є прагнення людини до самореалізації. Визначальними є економічні потреби, тобто той внутрішній мотив, що спонукає людину до економічної діяльності з метою забезпечення власного добробуту і добробуту членів сім'ї.

Економічні потреби - це частина суспільних потреб, задоволення яких пов'язане з функціонуванням суспільного виробництва, включаючи виробничу і невиробничу сферу. Економічні потреби надзвичайно різноманітні. У розвинутих країнах світу вчені налічують близько 11 тис. потреб, серед яких переважна більшість - економічні. Тому існують різні критерії їх класифікації. Задоволення економічних потреб відіграє неоднакову роль у відтворенні здібностей людини. В зв'язку з цим виділяють:

- фізіологічні (матеріальні) потреби, задоволення яких забезпечує відтворення фізичних здібностей людини (продукти харчування, одяг, взуття, житло, товари господарсько-побутового призначення);
- духовні потреби, задоволення яких забезпечує відтворення та розвиток інтелекту людини (одержання освіти, підвищення кваліфікації, культурний відпочинок, предмети і послуги культурного призначення);
- соціальні потреби, задоволення яких пов'язане з функціонуванням соціальної сфери суспільства (охорона здоров'я, сімейно-побутові умови, умови праці, транспорт, зв'язок).

За способом задоволення виділяють:

- індивідуальні - це потреби в одязі, житлі, їжі та ін.;
- колективні - ті, що спільно задовольняються у трудовому колективі (підвищення кваліфікаційного рівня працівників, будівництво спільних баз і будиночків відпочинку, колективне управління виробництвом та ін);
- суспільні - це потреби у забезпеченні громадського порядку, захисті навколишнього середовища тощо.

За ступенем реалізації потреби можна класифікувати на:

- абсолютні потреби - визначаються максимально можливим обсягом виробництва матеріальних благ і послуг (за найбільш сприятливих умов), які могли бути спожиті суспільством;
- дійсні потреби - відповідають рівню розвитку економіки певної країни;
- платоспроможні - потреби, які людина може задовольнити відповідно до власних доходів та рівня цін (тобто вони визначаються співвідношенням цін на предмети споживання і грошових доходів населення).

Численні потреби людини за спільністю ознак можна об'єднати у такі групи: матеріальні і духовні; загальні і конкретні; поточні та перспективні; задоволені і незадоволені; дійсні та абсолютні.

Потреби людини безмежні у своєму розвитку і мають тенденцію до зростання, тобто до якісних і кількісних змін, тобто в суспільстві діє закон зростання потреб.

Засобом задоволення тих чи інших потреб виступають споживчі блага. Це товари та послуги індивідуального або виробничого призначення, що використовуються для задоволення економічних потреб як окремих людей, так і різних господарських суб'єктів.

2. Здатність споживчих благ задовольняти потреби людей називають корисністю. Термін «**корисність**» використовується для позначення того задоволення, яке отримують люди від споживання товарів або послуг. Походження цього терміна пов'язано з науковими працями ексцентричного англійського філософа і соціолога Джеремі Бентама (1748-1832рр.). Він вважав такі звичайні і прості слова, як «задоволення» або «щастя», занадто маловиразними для того, щоб надати цьому терміну максимального блаженства. З часом термін «корисність» втратив містичне забарвлення, проте економісти продовжують його використовувати, якщо мають на увазі мету, яку переслідують споживачі при здійсненні вибору серед товарів і послуг.

Корисність - поняття суб'єктивне, тому практично не піддається точному кількісному виміру. За одиницю корисності приймають умовні одиниці - ютіли (від англ. utility - корисність). Корисність можна визначити як суб'єктивну (індивідуальну) цінність, яку споживач приписує певному продукту. Це пов'язано з тим, що кожна людина має свою структуру споживання, притаманну тільки їй. Наприклад, для людей зі 100%-ним зором корисність окулярів практично нульова, як і цигарки для тих, хто не палить.

Представники маржиналізму Девонс, Менгер і Вальрас вважали, що корисність має кількісний вимір і є функцією від загальної кількості спожитих благ, розрізняли граничну і загальну корисність.

Гранична корисність (MU) - це зміна загальної корисності набору споживчих при зміні певного блага на одиницю.

Загальна корисність (TU) - це сукупна корисність, яку отримує споживач від усіх спожитих благ. Її можна підрахувати як суму граничної корисності, отриманої споживачем від усіх спожитих благ. Якщо споживання додаткового блага приносить споживачеві шкоду, то загальна корисність, зрозуміло, зменшується.

У 1854 р. німецький вчений Херман Госсен довів дію закону спадної граничної корисності: чим більше споживання деякого блага, тим менший приріст корисності від кожної наступної одиниці спожитого блага. Цей закон (його називають першим законом Госсена) показує, як змінюється ступінь задоволення одним і тим же товаром у процесі споживання кожної наступної одиниці товару. Бажання споживача поступово насичуються і необхідність у споживанні зменшується. Споживання наступної одиниці приносить все менше задоволення.

3. Свої економічні потреби людина реалізує у виробництві, вступаючи у певні економічні відносини. Конкретна потреба людини в чомусь у її свідомості перетворюється в інтерес, бажання, прагнення діяти. Так, відчуття спраги у свідомості перетворюється на інтерес, що спонукає людину до пошуків якогось питва; потреба в новій інформації переростає в інтерес до читання, відвідування публічних лекцій тощо.

Інтерес здебільшого має вибіркового характеру і виявляється у стійкому зосередженні уваги на певному об'єкті. Як і потреби, інтереси людей численні й різноманітні.

Економічні інтереси - це усвідомлені потреби (умови) існування різних суб'єктів господарювання. Генезис інтересу полягає у відборі свідомістю найважливіших потреб для задоволення, їх реалізації. Економічні інтереси - це причина та умова взаємодії й саморозвитку економічних суб'єктів.

Соціальним суб'єктом вираження економічного інтересу є індивід, сім'я, колектив (група), люди, які проживають у певному регіоні, верства, суспільство, а кінцевим об'єктом - результат (продукт, послуга, інформація) суспільного виробництва, що іде на задоволення потреби, з приводу якої і складаються конкретні відносини між людьми.

Кожний суб'єкт економічних відносин є носієм конкретного інтересу. Скільки суб'єктів економічних відносин, стільки і економічних інтересів. Серед цієї групи інтересів виділяють особистий, колективний і суспільний інтерес. Це класифікація інтересів за ознакою суб'єктності.

Економічні інтереси можна класифікувати і за іншими критеріями:

- за ознакою важливості розрізняють інтереси головні та другорядні;
- за часовою ознакою - поточні та перспективні;
- за об'єктом інтересів - майнові, фінансові, інтелектуальні, інтереси режиму праці та вільного часу, комфорту, умов праці й життя;
- за ступенем усвідомлення - дійсні та помилкові.

Для економічного життя суспільства характерна наявність різноманітних взаємозв'язаних і взаємодіючих інтересів, які утворюють єдину систему. Проте система економічних інтересів суспільства завжди суперечлива. Реалізація економічних інтересів здійснюється через досягнення їхніми суб'єктами конкретних економічних цілей. У реальному житті єдності інтересів досягають через реалізацію кожного з них у процесі їхньої взаємодії та взаємореалізації.

Тести:

1. Потреби безмежні в:

- а) розвинутих країнах;
- б) слаборозвинутих країнах;
- в) сучасних країнах;
- г) усіх країнах.

2. Одночасне і повне задоволення всіх потреб не можливе внаслідок:

- а) неефективного використання робочої сили;
- б) не вірного прийняття економічних рішень;
- в) обмеженості економічних ресурсів;
- г) відсутності культури господарювання.

3. Головна ознака, що характеризує потреби:

- а) різноманітність;
- б) неподільність;
- в) безмежність;
- г) однорідність.

4. Які потреби становлять основу "піраміди А.Маслоу"?

- а) самореалізація;
- б) фізіологічні;
- в) намагання уникнути ризику;
- г) потреби у визнанні.

5. Який з наведених нижче переліків значень граничної корисності ілюструє закон спадної граничної корисності?

- а) 20, 15, 10,5;
- б) 20,10,10,10;
- в) 20,30,40, 50;
- г) 20,28,34,38.

6. За нагальністю задоволення потреби поділяються на:

- а) базові і такі, що породжені розвитком цивілізації.
- б) матеріальні та нематеріальні.
- в) індивідуальні та колективні.
- г) першочергові і такі, що задовольняються предметами розкоші.

Тема 4. Економічна система та закони її розвитку

План лекції

1. Економічна система, її сутність й основні структурні елементи
2. Типи економічних систем
3. Власність, її сутність, об'єкти та суб'єкти.

План практичного заняття

1. Поняття економічної системи та її функціонально-історичні типи.
2. Ринкова економічна система: суть, ознаки, переваги та недоліки. Кругообіг ринкової економіки.
3. Планова (командно-адміністративна) економічна система: суть, ознаки, переваги та недоліки. Кругообіг планової економіки.
4. Змішана економічна система: суть та характерні риси.
5. Власність: поняття, типи, форми та види власності. Суб'єкт та об'єкт власності. Права власності.

Питання для самостійного вивчення

1. Структура економічної системи.
2. Традиційна економічна система: суть та ознаки.
3. Перехідна економіка: поняття та характерні риси.
4. Сучасні моделі змішаної економіки.

Теми рефератів

1. Напрями реформування відносин власності на Україні.
2. Сучасні моделі ринкової економіки.
3. Сучасні тенденції в розвитку форм власності.

Опорний конспект

1. Економічне життя кожного суспільства певним чином організоване. Спосіб організації господарського життя суспільства називається **економічною системою**.

Економічна система має три основні підсистеми: продуктивні сили суспільства, виборниці економічні відносини і механізм господарювання.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, працівники з їхніми фізичними і розумовими здібностями, досягнення науки, технології, інформація, методи організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей. Продуктивні сили є найважливішим показником і критерієм досягнутого рівня науково-технічного прогресу і продуктивності суспільної праці.

Економічні виробничі відносини – це сукупність соціально-економічних і організаційно-виробничих зв'язків між господарюючими суб'єктами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ. Система економічних відносин складається з техніко-економічних, організаційно-економічних, соціально-економічних відносин.

Механізм господарювання – складається із сукупності форм і методів регулювання економічних процесів та суспільних дій господарюючих суб'єктів на основі використання економічних законів, важелів, правових норм та інституційних утворень.

2. В економічній літературі є різні класифікації економічних систем, проте більшість економістів в основному виділяють: традиційну, ринкову, командно-адміністративну та змішану економічну систему.

Традиційна економічна система характерна слаборозвинутих країнам. Вона характеризується багатоукладністю економіки, відсталою технікою, застосуванням ручної праці, нерозвиненою інфраструктурою, бідністю населення. На соціально – економічні процеси значний вплив справляють традиції та звичаї, релігійні та культові цінності, соціальний поділ населення.

Ринкова система є найдавнішою формою суспільного устрою. Вона зазнавала упродовж століть еволюційних змін від простого товарного виробництва (ґрунтується на одноосібній приватній власності й особистій праці виробника) до підприємницького товарного виробництва (капіталістичного виробництва), яке ґрунтується на різних формах приватної власності та найманій праці. Основними характерними рисами ринкової системи є приватна власність на інвестиційні ресурси, свобода підприємництва, особиста зацікавленість, наявність конкуренції, суверенітет споживача, обмеження державного втручання в економіку. Усі економічні рішення приймаються ринковими суб'єктами самостійно на свій страх і ризик.

Адміністративно-командна система – це така форма товарного виробництва, за якої законодавчо закріплено право власності на матеріальні ресурси та економічні блага за державною, й саме держава, в особі централізованих органів планування, вирішує що, як і для кого виробляти.

У командно-адміністративній економіці майже немає місця для приватної власності, оскільки держава є власником усіх виробничих та торговельних підприємств, засобів транспорту і зв'язку, усієї банківської системи, ресурсів та економічних благ тощо.

Ринкову економіку, у якій держава активно втручається у господарське життя, називають **змішаною економічною системою**.

3. Власність – це відносини між суб'єктами і об'єктами стосовно привласнення економічних благ, тобто володіння, розпорядження та користування ними.

Те, чим ви володієте називається *об'єктом власності*. Об'єктом власності може бути майже все: засоби виробництва, нерухомість, природні ресурси, предмети особистого споживання, гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та вироби, інтелектуальна власність, культурні та історичні цінності.. за часів рабовласництва навіть люди належали своїм господарям.

Об'єкти інтелектуальної власності – це винаходи, рукописи, комп'ютерні програми. Із розширенням можливостей людського розуму обсяги та різновиди інтелектуальної власності неодмінно збільшуватиметься.

Суб'єкт власності – це індивідуум, організації, підприємства, установи, об'єднання осіб усіх організаційно-правових форм, держава в особі органів державного управління, муніципалітет.

Право власності – це сукупність узаконених державою прав та норм економічних взаємовідносин. Право власності відоме ще з часів римського права через три форми відносин – володіння, користування і розпорядження. Володіння – початкова форма власності, яка виражає відносини, пов'язані з наявністю в того чи іншого суб'єкта об'єктів власності з господарським володінням ними. Володарем об'єкта може бути як власник, так і не власник (наприклад, орендар)

Приватна власність – це процес привласнення різних об'єктів власності окремою особою (максимум сім'єю) у різних сферах суспільного відтворення. Виникла з розпадом первіснообщинного ладу. Її матеріальна основа – зростання продуктивності праці у процесі суспільного поділу праці (насамперед, в одиничній формі), поява додаткового продукту, зростання суперечностей між інтересами окремих індивідів та суспільною (общинною) власністю, що гальмувала розвиток індивідуальних потреб, інтересів, цілей найініціативніших виробників. Розрізняють приватну власність, засновану на власній та на чужій праці.

Колективна власність – це процес привласнення різних об'єктів власності колективом фізичних або юридичних осіб у всіх сферах суспільного відтворення. Колективну власність поділяють на дві основні форми – трудову і нетрудову. Трудова колективна власність базується на праці (фізичній або розумовій) усіх членів трудового колективу, нетрудова колективна власність – на найманій праці і лише частково на праці власників засобів виробництва, зокрема їхній праці з управління та контролю за виробничим процесом. Колективна власність зумовлена поглибленням

суспільного поділу праці, її колективним характером. Виникає і розвивається у другій половині XIX ст., поступово діалектично заперечуючи індивідуальну (приватну) форму власності, що панувала на нижчій стадії розвитку виробництва — з початку XVI до кінця XIX ст.

Державна власність - привласнення державою (як суб'єктом власності) засобів виробництва, інтелектуальної власності, частини національного доходу та інших об'єктів у всіх сферах суспільного відтворення. Виникає з появою самої держави. Уже у країнах Давнього світу держава була власником землі, державних підприємств, іригаційних споруд, доріг та інших об'єктів економічної інфраструктури, а також монетних заводів, майстерень для виготовлення зброї тощо.

Тести:

1. Укажіть, з якою проблемою стикається будь-яка економічна система:

- а) проблемою падіння народжуваності;
- б) проблемою залучення інвестицій;
- в) проблемою обмеженості ресурсів;
- г) проблемою державного боргу.

2. Виберіть правильне закінчення твердження: «В командній економіці основним власником всіх виробничих ресурсів є...»:

- а) домашні господарства;
- б) приватні підприємці;
- в) держава;
- г) корпорації;
- д) населення країни.

3. Укажіть, яке з наведених явищ відсутнє в ринковій економіці:

- а) нерівномірність розвитку: кризи виробництва, безробіття, інфляція;
- б) розподіл населення на багатих і бідних;
- в) різноманітність товарів і послуг;
- г) дефіцит товарів і послуг;

д) швидке запровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво.

4. Укажіть, що є головною ознакою сучасної змішаної економіки:

а) наявність товарного виробництва;

б) запровадження грошової реформи;

в) поєднання ринкового та державного регулювання економіки.

Тема 4. Форми організації виробництва. Гроші

План лекції

1. Форми суспільного виробництва. Причини виникнення товарного виробництва та його основні види.
2. Товар та його властивості. Величина вартості товару.
3. Суть та функції грошей.
4. Грошова система та грошовий обіг.

План практичного заняття

1. Натуральне виробництво та його ознаки.
2. Товарне виробництво: суть та характеристика. Умови виникнення товарного виробництва.
3. Просте та розвинене товарне виробництво: суть та риси.
4. Поняття товару. Вартість і споживча вартість як його властивості.
5. Поняття та функції грошей.
6. Концепції походження та виникнення грошей.
7. Функціональні види грошей в новій економіці.

Питання для самостійного вивчення

1. Характерні особливості послуги як товару.
2. Суспільний поділ праці та його роль у розвитку товарного виробництва.
3. Бартерний обмін та особливості його реалізації у нових економічних умовах.

Теми рефератів

1. Сучасні теорії цінності товару.
2. Особливості сучасного товарного виробництва.
3. Сучасні функціональні форми грошей.

4. Причини проведення та особливості грошової реформи в Україні.

Опорний конспект

1. Натуральне господарство – це така форма організації виробництва, при якій продукти праці призначаються для задоволення власних потреб та споживання в середині господарства. Натуральна економіка притаманна раннім формам організації людських спільнот – общини і племені.

Причини виникнення товарного виробництва:

- суспільний поділ праці;
- відокремленість товаровиробників.

Товарне виробництво – це така організація суспільного виробництва, за якої люди виготовляють продукти для обміну з метою кращого та ширшого задоволення власних потреб.

Види товарного виробництва:

- **просте** виробництво базується на особистій праці і засобах виробництва власником якого є товаровиробник;
- **розвинуте** (капіталістичне) виробництво основане на найманій праці і приватній власності на засоби виробництва.

Загальні риси простого та розвинутого виробництва:

- базуються на суспільному поділі праці та відокремленості товаровиробників;
- єдина форма зв'язку між виробниками – це обмін.

Відмінності між простим та розвинутим виробництвом:

1) **просте** виробництво:

- засоби виробництва належать товаровиробнику;
- продукт створюється особистою працею і належить товаровиробнику;
- товарне виробництво носить обмежений характер.

2) **розширене** виробництво:

- засоби виробництва належать підприємцю;

- продукт створюється найманою працею і належить власникам засобів виробництва;
- товарне виробництво носить загальний характер.

2. Товар – це продукт праці, який задовольняє будь-які людські потреби і призначений для обміну шляхом купівлі-продажу.

Властивості товару:

- **споживна вартість** – це властивість товару задовольняти ту чи іншу потребу людини;
- **вартість** – це кількість суспільно необхідних затрат праці.

Суспільно необхідні затрати праці – це такі затрати праці виробників, які виробляють основну масу даного товару при середніх нормальних умовах виробництва.

Зовнішнім виразом вартості товару є **мінова вартість** - здатність обмінюватися на інші товари у визначених пропорціях.

Результатом існування двох основних властивостей товару є існування двоїстого характеру праці:

Абстрактна праця – це праця товаровиробника взагалі, без її конкретної форми, тобто це витрати енергії у фізіологічному розумінні. Вона створює вартість товару.

Конкретна праця – це праця товаровиробника, яка виступає в конкретній формі, тобто це праця за певною спеціальністю, результатом якої є споживна вартість товару.

Величина вартості товару визначається суспільно необхідними затратами праці або суспільно необхідним робочим часом.

Факторами, що впливають на величину вартості товару є:

- продуктивність праці - здатність живої праці випускати за одиницю часу певну кількість споживних вартостей. Вимірюється кількістю продукції, яка випущена за одиницю часу. Зі збільшенням продуктивності праці

вартість товару зменшується. Продуктивність праці зменшує вартість одиниці товару, а не змінює вартість всієї маси товару.

- інтенсивність праці – це затрати праці за одиницю часу. Інтенсивність праці не змінює вартості одиниці товару, а змінює вартість всієї маси товару.
- складність праці.

Теорії вартості товару:

- трудова теорія вартості;
- теорія граничної корисності;
- теорія попиту і пропозиції;
- теорія трьох факторів виробництва.

3. Виникнення грошей - тривалий історичний процес, пов'язаний з розвитком товарного виробництва і обігу товарів. Перші випадки обміну припадають ще на первіснообщинний лад. У той період обмін мав нерегулярний характер. Товарного виробництва ще не існувало, тобто речі вироблялися для власного споживання і лише випадково набували товарної форми. Для цього періоду характерна **проста, випадкова або одинична форма вартості**:

$$1 \text{ мішок зерна} = 1 \text{ вівці}$$

В цьому обміні завжди один із двох товарів виражає свою вартість, а інший служить матеріалом для вираження вартості першого.

Розвиток суспільного поділу праці та зростання виробництва призводить до подальшого розвитку обміну, який стає регулярним. Проста або випадкова форма вартості змінюється **повною або розгорнутою**:

$$= 1 \text{ вівці}$$

$$1 \text{ мішок зерна} = 2 \text{ сокири}$$

$$= 4 \text{ м полотна}$$

При повній формі вартості еквівалентом виступає велика кількість товарів.

З подальшим розвитком продуктивних сил, виробництва та обміну виникає **загальна форма вартості**, коли еквівалентом виступає один товар:

1 мішок зерна

2 сокири = 1 вівці

4 м полотна

Поступово роль загального еквівалента переходить до золота і срібла і таким чином з'являються гроші.

Гроші – це особливий товар, який служить загальним еквівалентом.

Суть грошей виражається в їх функціях:

1. **Міра вартості** - це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

2. **Засіб обігу** - це функція, в якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

3. **Засіб платежу** - це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

4. **Засіб нагромадження** - це функція, що пов'язана із здатністю грошей бути засобом збереження вартості, представником абстрактної форми багатства.

5. **Світові гроші** - це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

4. Грошова система - це визначена державою форма організації грошового обігу, що історично склалася й регулюється законами цієї держави. Її основу становить сукупність економічних відносин та інститутів, які забезпечують її функціонування. Кожна промислово розвинена країна має власну грошову систему, яку розвиває й вдосконалює для розвитку національної економіки.

Грошові агрегати - види грошей та грошових засобів, які відрізняються один від одного своєю ліквідністю, тобто можливістю швидкого перетворення в готівку:

M_0 включає готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями.

M_1 включає грошовий агрегат M_0 та переказні депозити в національній валюті.

M_2 включає грошовий агрегат M_1 та переказні депозити в іноземній валюті й інші депозити.

M_3 (грошова маса) - грошовий агрегат M_2 та цінні папери, крім акцій.

Види грошей: монети; паперові гроші; засоби, що замінюють гроші (чеки, векселі, кредитні картки); банківські рахунки; міжнародні гроші.

Грошовий обіг – це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну і перерозподілу національного продукту. Це обіг готівки та безготівкові розрахунки у межах економічної системи. За його допомогою здійснюється розширене відтворення. Поряд з кредитом та фінансами він виступає складовою частиною єдиного грошового обороту і водночас становить самостійне економічне явище, що має свою особливу специфіку й механізм впливу на економіку. Опосередковуючи рух реальних товарів і послуг у процесі суспільного відтворення, грошовий обіг вимагає лише строго визначеної маси грошей.

Для визначення кількості грошей використовують формулу Фішера:

$$MV=PQ, \quad (1)$$

де M - грошова маса;

V - швидкість обігу грошей;

P - рівень товарних цін;

Q - кількість товарів в обороті.

Грошова система включає такі елементи: грошову одиницю; види державних грошових знаків; масштаб цін; валютний курс; порядок готівкової й безготівкової емісії та обігу грошових знаків; регламентацію безготівкового грошового обігу; правила вивозу й ввезення національної валюти та організації міжнародних розрахунків; державний орган, який здійснює грошово-кредитне й валютне регулювання.

Тести:

1. Основною ознакою товарного виробництва є:

- а) Виробництво продуктів для власного споживання.
- б) Виробництво продуктів для купівлі-продажу на ринку.
- в) Значні обсяги виробництва товарів та послуг.
- г) Висока ефективність виробництва товарів та послуг.

2. Однією із умов виникнення товарного виробництва є:

- а) Суспільний поділ праці.
- б) Наявність общинної власності на засоби виробництва.
- в) Внутрішньогалузевий поділ праці.
- г) Наявність суспільної власності на засоби виробництва.

3. Яке з визначень грошей найбільше відповідає їх сутності?

- а) Гроші – це загальний еквівалент, через який вимірюється вартість усіх товарів і послуг.
- б) Гроші – це міжнародна валюта і валюта найбільш розвинутих країн світу.
- в) Реальні гроші – це золото і срібло.
- г) Гроші – це будь-який товар.

4. Вартість товару визначається:

- а) Індивідуальною працею окремого товаровиробника.
- б) Попитом і пропозицією, які існують на ринку певного товару.
- в) Граничною корисністю товару.
- г) Суспільно-необхідною працею, втіленою в товарі.

5. Капіталістичне товарне виробництво ґрунтується на:

- а) Найманій праці суб'єктів ринку.
- б) Особистій праці суб'єктів ринку.
- в) Дрібній приватній власності.
- г) Власності транснаціональних корпорацій.

6. До складу агрегату M_2 належить:

- а) Валюти іноземних держав.
- б) Чекові (поточні) рахунки.

- в) Акції, облігації, інші цінні папери.
- г) Великі строкові рахунки.

Тема 6. Ринок: поняття, види, функції

План лекції

1. Суть, функції та структура ринку.
2. Класифікація ринків.
3. Ринкової інфраструктури: суть та елементи.

План практичного заняття

1. Ринок, його сутність та функції.
2. Структура ринку. Класифікація ринків.
3. Інфраструктура ринку: суть та види.
4. Ринок товарів і послуг, засобів виробництва.
5. Ринок ресурсів: праці, капіталу, землі.
6. Фінансово-кредитний і валютний ринки.

Питання для самостійного вивчення

1. Організаційно-технічна інфраструктура ринку. Товарна біржа.
2. Фінансово-кредитна інфраструктура ринку. Фондова біржа. Поняття акцій та облігацій.
3. Науково-дослідницька інфраструктура ринку.
4. Державно-регулятивна інфраструктура ринку.

Теми рефератів

1. Ринок як результат еволюції товарного виробництва, його місце в економічній науці.
2. Проблеми формування ринків праці, землі та капіталів в Україні.
3. Умови становлення й функціонування сучасного ринку.

Опорний конспект

1. Сучасний ринок — регульована система економічних (техніко-економічних, організаційно-економічних та економічної власності) відносин між суб'єктами різних типів і форм власності і господарювання, в межах окремих країн і світового господарства з приводу купівлі товарів і послуг згідно з законами товарного виробництва.

До основних функцій ринку, які характеризують вплив ринку і змін, що на ньому відбуваються, на зміни інших явищ і процесів, а отже, взаємозалежностей між ними, належать:

— ціноутворююча функція — остаточне визначення вартості товарів і послуг, їх ціннісних еквівалентів у процесі реалізації, перетворення продукту праці на товар, втіленої у продукті суспільно необхідної праці і корисності — у вартість;

— регулююча функція — остаточне узгодження (початкове узгодження відбулося при здійсненні маркетингової діяльності підприємств) обсягів виробництва і споживання, а отже, пропозиції і платоспроможного попиту як щодо загального обсягу, так і стосовно асортименту товарів і послуг. Таку саму роль виконує ринок в узгодженні пропорцій між нагромадженням і споживанням та інших;

— спонукаюча функція — спонукання виробників товарів і послуг знижувати індивідуальні витрати виробництва (тобто витрати на окремому підприємстві) порівняно із суспільно необхідними, підвищувати суспільну корисність товарів і послуг, їх якостей та споживчих властивостей, що на макрорівні виявляється у стимулюванні науково-технічного прогресу, ефективності суспільного виробництва;

— інтегруюча функція — забезпечення безперервності всіх сфер суспільного відтворення (зокрема, прямого та опосередкованого зв'язку між виробництвом і споживанням) як основи цілісності національної економічної системи, а також її взаємозв'язку з іншими національними економіками у масштабі світового ринку через прямі та зворотні економічні зв'язки;

— контролююча функція — сприяння контролю споживачів над виробництвом, посиленню економічності споживання шляхом зіставлення грошових доходів із цінами;

— функція розвитку — стимулювання конкуренції між виробниками товарів і послуг в межах окремих країн і світового господарства, а отже, рушійних сил розвитку економіки;

— функція санації — очищення економічної системи від неефективних і нежиттєздатних підприємств через механізм конкуренції. Це унеможливорює або значно ослаблює виробництво заради виробництва, тобто знижує витратний характер економіки;

— інформаційна функція — постійна наявність таких ринкових сигналів, як ціни, ставки за кредит тощо, з допомогою яких можна оперативно змінювати плани господарської діяльності.

2. З точки зору об'єкта купівлі-продажу прийнято розрізняти: споживчий ринок, або ринок товарів та послуг, які споживаються населенням; ринок засобів виробництва; ринок землі; ринок нерухомості (житла, будівель, споруд); ринок робочої сили (ринок праці); ринок послуг; валютний ринок; фондовий ринок (ринок цінних паперів); страховий ринок; ринок інформації; ринок інтелектуальної власності; ринок творів мистецтва, духовних благ; ринок окремих товарних груп.

З точки зору суб'єкта розрізняються ринки: покупців, продавців, проміжних продавців, ринок державних установ.

За характером продажу ринок буває: оптовий (гуртовий) і роздрібний. роздрібний.

За рівнем насичення товарною масою і ступенем задоволення попиту: ринок рівноважний, дефіцитний, надлишковий.

З точки зору відповідності функціонування ринку діючому законодавству розрізняють: легальний і нелегальний (тіньовий) ринки. З

точки зору транспортно-географічного фактора: місцевий, регіональний, національний і світовий ринки.

З точки зору кількості діючих суб'єктів: ринки досконалої та недосконалої конкуренції.

3. Ринкова інфраструктура — це система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів і послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили.

До таких установ належать біржі, банки, дилерські та брокерські контори, служби зайнятості, інформаційно-комерційні, оптові й постачальницько-збутові організації, пункти прокату і лізингу.

Кожен сегмент ринку має конкретну ринкову установу. Предмети споживання можна придбати у різноманітних магазинах (продовольчих, непродовольчих, спортивних, туристичних, меблевих, господарських тощо). Засоби виробництва (сировина, знаряддя праці) продаються на товарних біржах. Акції, облігації, національна та іноземна валюти також мають свої ринкові установи — фондову і валютну біржі, банки. Приміщення, житлові будинки, земля реалізуються через ріелтерські фірми, земельні аукціони. Науково-технічні розробки, інформація продаються як безпосередньо виробниками, так й інформаційно-комерційними організаціями.

Підприємствам ринкової інфраструктури належить провідне місце в економіці розвинених країн. Це сприяє зростанню ділової активності населення, створює додаткові робочі місця, прискорює рух капіталу. Розглянемо приклади окремих установ.

Тести:

1. Конкуренція в економіці:

- а) спричиняє лише збитки більшості підприємців;
- б) небажане явище для підприємців;
- в) малобажане явище для підприємців;
- г) забезпечує підприємцю свободу вибору.

2. Чиста монополія:

- а) пропозиція виходить від одного суб'єкта;
- б) пропозиція виходить від кількох великих фірм;
- в) пропозиція виходить від групи виробників, окремі з яких мають переважаючу частку на ринку;
- г) єдиний виробник продукції, яка не має близьких замінників.

3. Для досконалої конкуренції не є характерними:

- а) подібні (однорідні) товари;
- б) труднощі входу нових виробників на ринок із своїми товарами;
- в) багато виробників, що діють незалежно;
- г) неможливість контролювати ринкову ціну.

4. Чим торгують на сучасних товарних біржах?

- а) великими партіями стандартних товарів;
- б) товарами масового вжитку;
- в) акціями та облігаціями;
- г) взуттєва продукція.

5. Для олігополії не характерні:

- а) наявність певного контролю за ринковими цінами з боку окремих суб'єктів;
- б) порівняно легкий вхід на ринок нових фірм;
- в) наявність кількох великих фірм, які виробляють подібні товари та надають послуги;
- г) правильно вказане у п. б, в.

6. Який з типів ринкової структури розповсюджується на найбільшу кількість ринків товарів?

- а) досконалої конкуренції;
- б) олігополії;
- в) монополії;
- г) монополістичної конкуренції.

Тема 7. Ринкове ціноутворення

План лекції

1. Попит, фактори формування попиту, закон попиту.
2. Пропозиція, фактори формування пропозиції, закон пропозиції.
3. Ринкова рівновага попиту і пропозиції.

План практичного заняття

1. Попит, закон попиту, цінові та нецінові чинники попиту.
2. Пропозиція, закон пропозиції, цінові та нецінові чинники пропозиції.
3. Ринкова рівновага. Ринкова ціна. Умови порушення ринкової рівноваги (дефіцит і надлишок)
4. Конкуренція, сутність та види.

Питання для самостійного вивчення

1. Корисність попиту.
2. Ціна ринкової рівноваги, її суть та функції.
3. Теорія загальної рівноваги.
4. Нечесна конкуренція.
5. Монополізм. Антимонопольна політика.
6. Природна монополія.

Теми рефератів

1. Сукупний попит і сукупна пропозиція.
2. Цінова еластичність пропозиції.
3. Теоретичні основи аналізу попиту та пропозиції

Опорний конспект

1. Попит – це кількість продукту, яку споживачі бажають і спроможні купити на ринку за певну ціну за певний проміжок часу.

Бажання підкріплені грошовими можливостями, перетворюються на попит. Попит – це потреби людей, представлені на ринку і забезпечені грошима; іншими словами, попит це платоспроможні потреби людей.

Рух попиту об'єктивно регулюється **законом попиту**. Він відбиває причинно-наслідковий зв'язок між зміною ціни і зміною величини попиту. При цьому цей зв'язок має зворотний характер: підвищення ціни зумовлює зменшення попиту і навпаки - зниження ціни веде до його зростання.

Зниження ціни має для споживача **ефект доходу**. Наприклад, споживач при нормальному, з його погляду задоволенні інших потреб, може дозволити собі придбати товари, які раніше були не доступні.

Інший ефект від зниження цін називається **ефектом заміщення**. Покупці схильні заміщувати в структурі споживання дорожчі товари дешевшими.

Графік попиту (Крива попиту) - відношення між ринковою ціною товару і грошовим виразом попиту на неї (рис. 1).

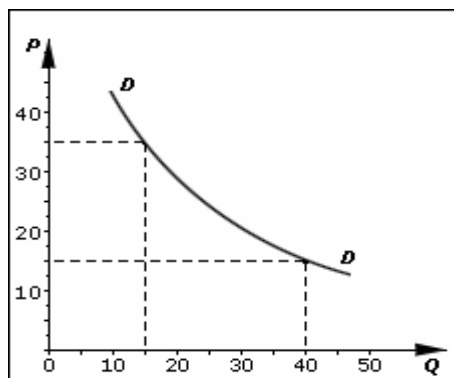

Рис.1. Крива попиту

Еластичність - міра чутливості попиту і пропозиції до зміни факторів, які їх визначають, насамперед до зміни вартості товарів.

Еластичним називається попит, що сформувався за умови, що зміна його об'єму (у %) перевищує відсотковий вираз зниження цін: $E_d > 1$.

Якщо показники падіння цін і збільшення попиту виражені у відсотках, рівні, тобто зростання об'єму попиту лише компенсує зниження рівня цін, то еластичність попиту рівна одиниці: $E_d = 1$.

У разі, коли ступінь пониження цін перевищує показник попиту на товари і послуги, попит нееластичний: $E_d < 1$. Отже, **еластичність попиту** - показник ступеня чутливості (реакції) споживачів до змін ціни товару.

Еластичність попиту за ціною визначається за формулою:

$$E_p = \frac{(Q_2 - Q_1) : (Q_1 + Q_2)}{(P_2 - P_1) : (P_1 + P_2)}, \quad (2)$$

де Q_1, Q_2 – величина попиту по різних групах споживачів;

P_1, P_2 – ціна товару у різні періоди.

Коефіцієнти еластичності попиту за доходом визначаються за формулою:

$$E_y = \frac{(Q_2 - Q_1) : (Q_1 + Q_2)}{(Y_2 - Y_1) : (Y_1 + Y_2)}, \quad (3)$$

де Y_1, Y_2 – величина доходу на одну сім'ю (особу) за певну одиницю часу по різних групах споживачів.

Фактори, що формують попит:

- економічні: рівень розвитку виробництва; середній рівень доходів населення; структура і рівень оптових і роздрібних ринкових цін; рівень цін споріднених товарів і товарів-замінників.
- соціальні: рівень розвитку культури та духовних цінностей; соціальна структура суспільства; освітній сенс населення; спосіб життя.
- демографічні: ємкість ринку, зумовлена кількістю населення; розміри та склад середньої сім'ї; статевовіковий склад населення; співвідношення міського та сільського населення.
- психолого-традиційні: уподобання та смаки споживача; поведінка продавця; місцеві традиції та виховання; релігія.
- естетичні: мода; реклама.
- природно-кліматичні: клімат; рельєф та місцезнаходження; флора і фауна.

2. Пропозиція – це та кількість продукту, яку виробник бажає та спроможний виробляти і постачати для продажу на ринку за певну ціну впродовж визначеного проміжку.

Між ціною та кількістю пропонованого продукту існує пряма, або позитивна, залежність. Якщо ціна зростає, відповідно їй збільшується величина пропозиції, якщо ціна знижується, то зменшується величина пропозиції. Цю залежність називають **законом пропозиції**.

Еластичність пропозиції - показник, що відтворює зміни сукупної пропозиції, які відбуваються у зв'язку зі зростанням цін:

$$E_s = \frac{\text{відсоток зміни кількості пропонованого товару}}{\text{відсоток зміни ціни}} \quad (4)$$

У випадку, коли збільшення пропозиції перевершує зростання цін, останнє характеризується як еластичне (еластичність пропозиції більше одиниці - $E > 1$). Якщо приріст пропозиції дорівнює приросту цін, пропозиція називається одиничною, а показник еластичності дорівнює одиниці ($E = 1$). Коли приріст пропозиції менше приросту цін, формується так звана нееластична пропозиція (еластичність пропозиції менше одиниці - $E < 1$). Таким чином, еластичність пропозиції характеризує чутливість (реакція) пропозиції товарів на зміни їхніх цін.

Графік пропозиції (крива пропозиції) показує співвідношення між ринковими цінами і кількістю товарів, які виробники бажають запропонувати (рис. 2).

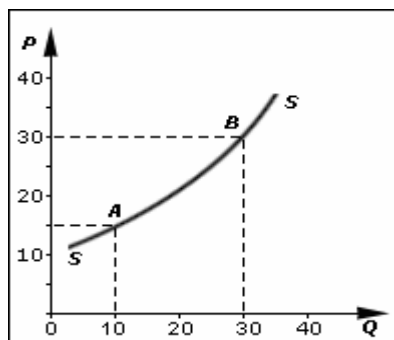

Рис.2. Крива пропозиції

Фактори, що формують пропозицію:

- економічні: рівень технологічної досконалості виробництва; здешевлення та заміна факторів виробництва.
- соціальні: професійно-кваліфікаційний склад робочої сили; престиж підприємства; економічна самостійність підприємця.
- демографічні: масштаби залучення у виробництво і вивільнення робочої сили; розподіл працездатного населення по території.
- психолого-традиційні: уподобання та смаки споживача; поведінка продавця; місцеві традиції та виховання; релігія.
- естетичні: мода; реклама.
- природно-кліматичні: клімат; рельєф та місцезнаходження; флора і фауна.

3. Ситуація, коли при певній ціні кількість благ, запропонованих виробниками для продажу, дорівнює тій кількості благ, яку споживачі бажають купити за певною ціною, тобто плани виробників та споживачів співпадають і їх не потрібно змінювати. В цьому випадку ринок перебуває в **стані рівноваги**. Ціну, при якій величина пропозиції дорівнює величині попиту, називають **рівноважною ціною**, або **ціною рівноваги** (рис. 3).

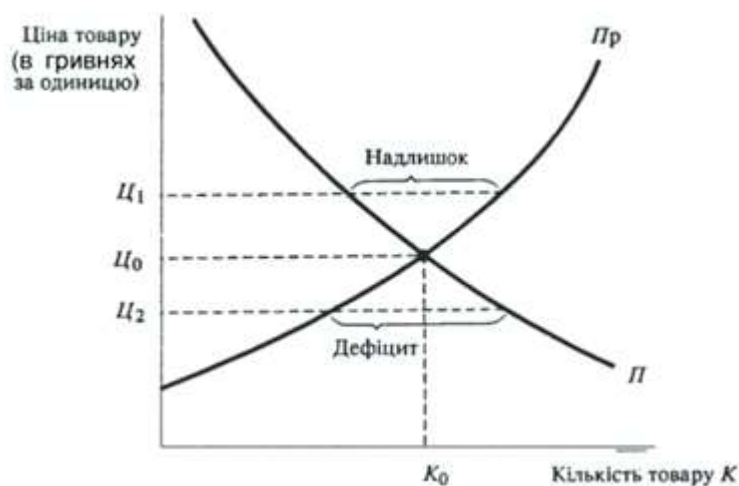

Рис. 3. Рівноважна ціна

Коли величина попиту перевищує величину пропозиції, то різницю між ними називають нестачею, або **дефіцитом**.

Зміна нецінових факторів попиту або пропозиції приводить до того, що покупці (продавці) бажають купити (продати) іншу кількість товарів за тією ж ціною, що приводить до порушення ринкової рівноваги і виникає дефіцит або надлишок. Причиною виникнення дефіциту є зростання попиту, або зменшення пропозиції, а надлишку - зменшення попиту, або зростання пропозиції.

Тести:

1. Яку залежність відображає закон попиту:

- а) пряму залежність кількості товару, що купується від його ціни;
- б) обернену залежність кількості товару, що купується від його ціни;
- в) пряму залежність ціни від якості товару;
- г) обернену залежність обсягу запропонованого товару від його ціни.

2. Зміна обсягу попиту на окремий товар пройде:

- а) під дією споживацьких смаків;
- б) при покращенні якості товару;
- в) при зміні ціни даного товару;
- г) при зміні ціни на взаємодоповнюючі товари.

3. Взаємозамінюючі товари – це:

- а) такі пари товарів, для яких ріст ціни даного товару призводить до падіння (зниження) попиту на інший;
- б) товари першої необхідності;
- в) пари товарів, для яких ріст цін одного призводять до росту попиту на інший;
- г) товари для яких існує обернена співзалежність зміни ціни одного з них до зміни обсягу попиту на інший;

4. Закон попиту передбачає, що:

- а) перевищення пропозиції над попитом викличе зниження ціни;
- б) якщо доходи споживачів ростуть, вони купують більше товарів;
- в) крива попиту має позитивний нахил;

г) коли ціна товару падає, обсяг запланованих покупок росте.

5. Який термін відображає можливість і бажання людей платити за щось?:

- а) потреба;
- б) попит;
- в) необхідність;
- г) бажання.

6. Зміна якого фактору не впливає на переміщення кривої попиту?:

- а) смаки та переваги споживачів;
- б) розміру та розподілу національного доходу;
- в) ціни товару;
- г) кількість і вік споживачів.

Тема 8. Підприємництво та підприємство

План лекції

1. Підприємства та їх основні форми.
2. Підприємництво та його функції.
3. Доходи та витрати підприємства.

План семінарського заняття №1

1. Підприємництво, його суть та функції.
2. Підприємство як первинна ланка економіки.
3. Класифікація підприємств за формами власності. Їхня характеристика.
4. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності.

План семінарського заняття №2

1. Види підприємств за іншими ознаками (розміром, прибутковістю та ін.).
2. Сутність та види витрат виробництва.
3. Поняття та функції прибутку підприємця. Види прибутку.

Питання для самостійного вивчення до семінарського заняття №1

1. Акціонерне товариство як форма організації бізнесу.
2. Дрібні підприємства та їхня роль в економіці.
3. Особливості підприємництва в аграрній сфері.
4. Фінансово-промислові групи та їхня роль в економіці.
5. Інноваційні форми підприємництва.

Питання для самостійного вивчення до семінарського заняття №2

1. Оптимізація виробництва за показниками граничної виручки та граничних витрат.
2. Економічна роль прибутку.

Теми рефератів

1. Розвиток малого та середнього бізнесу на Україні.
2. Особливості функціонування комерційних та безприбуткових підприємств.
3. Виникнення та розвиток підприємницької діяльності на Україні.
4. Становлення фермерського господарства на Україні.

Опорний конспект

1. Підприємство - самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Підприємство має самостійний баланс, поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг.

Завдання підприємства:

1. Одержання доходів, його власникам.
2. Створення робочих місць для населення.
3. Охорона навколишнього середовища.
4. Забезпечення підприємства заробітною платою.
5. Забезпечення персоналу нормальними, прийнятними умовами праці, а споживачів — продукцією.

Формами підприємницької діяльності в світовій практиці є: повне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, командитне товариство, акціонерне товариство. Кожна з перелічених форм передбачає певну структуру підприємства, а тому дає змогу поєднати інтереси власників в єдине ціле і вибрати оптимальний розмір фірми (підприємства).

Повне товариство являє собою форму організації підприємства, засновану на особистій участі власників в його управлінні. Для неї характерні такі складові: необмежена відповідальність за зобов'язаннями товариства всіх його членів; спільна власність членів; нестійкість організаційної структури.

Товариство з обмеженою відповідальністю (ТОВ) — це форма організації підприємства, за якої його учасники роблять певний пайовий внесок у статутний капітал і несуть обмежену відповідальність у межах своїх внесків. Основними рисами товариства з обмеженою відповідальністю є: відповідальність за своїми зобов'язаннями всім майном (вкладники ж несуть відповідальність тільки в межах внеску); статус юридичної особи; регулювання діяльності з боку держави, як правило, відповідно до норм чинного законодавства.

Командитне товариство являє собою форму організації підприємства, в якій поєднуються обмежена і необмежена (повна) відповідальність. У командитному товаристві є два типи учасників — командитисти, які відповідають за зобов'язаннями товариства тільки в межах своїх внесків, і повні особи, що відповідають усім майном.

Акціонерні товариства (АТ) також утворюються шляхом об'єднання на пайовій (частковій) основі коштів своїх учасників (акціонерів) і належать до компаній з обмеженою відповідальністю, оскільки відповідають за своїми зобов'язаннями тільки власним капіталом.

Види підприємств:

- 1) За розмірами (мале, середнє, велике);
- 2) За способом творення;
- 3) За формами власності;
- 4) За галузями;
- 5) За видом діяльності (виробничі, фінансові, посередницькі, страхові).

2. Підприємництво - самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Підприємництво здійснюється на основі таких принципів:

- вільний вибір видів діяльності;

- залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян;
- самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін відповідно до законодавства;
- вільний найм працівників;
- залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонено або не обмежено законодавством;
- вільне розпорядження прибутком, що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення підприємцем - юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Суб'єктом підприємницької діяльності можуть бути громадяни, які не обмежені законом у правовій чи дійовій здібності, а також юридичні особи усіх форм власності.

Об'єктом підприємницької діяльності є певні види діяльності: виробництво, торгівля, інноваційна справа, посередництво.

3. Сукупність матеріальних витрат уречевленої праці (вартість спожитих засобів виробництва) та витрат живої праці (необхідної і додаткової), що характеризує вартість виробництва товару для суспільства, становить суспільні витрати.

Сукупність матеріальних витрат уречевленої праці та витрат частки живої (необхідної) праці, тобто капіталу, що формує вартість виробництва товару для підприємства, називають **витратами підприємства**.

Зовнішні витрати - це плата за ресурси постачальникам, які не належать до власників цього підприємства. Це, по суті, грошові видатки

підприємства на придбання машин, верстатів, устаткування, сировини, матеріалів, виплату заробітної плати працівникам тощо.

Витрати на власні ресурси - це **внутрішні витрати**.

Постійні витрати містять видатки на утримання управлінського персоналу, страхування, охорону підприємства. Ці видатки залишаються незмінними незалежно від того, скільки продукції виготовляє підприємство. Вони оплачуються навіть тоді, коли продукція не виробляється.

Змінні витрати охоплюють видатки на заробітну плату, сировину, електроенергію, напівфабрикати, амортизаційні відрахування. Вони зростають зі збільшенням обсягів випуску продукції. При відсутності продукції ці витрати не оплачуються.

Затрати підприємства у грошовій формі називають **собівартістю продукції**.

Види собівартості:

- 1) Розрахункова собівартість відображає затрати, що очікуються у періоді, на який розробляється виробнича програма.
- 2) Фактична собівартість відображає дійсний рівень затрат, що склався за підсумковий період.
- 3) Виробнича собівартість складається із затрат на виготовлення товару і затрат на оплату праці управлінського та допоміжного персоналу, утримання офісів та ін.
- 4) Комерційна собівартість включає виробничу собівартість і затрати, пов'язані з реалізацією товару.

Головними шляхами зниження собівартості продукції є такі:

- механізація і автоматизація виробництва;
- застосування прогресивних технологій;
- прогресивні зрушення у структурі виробництва;
- спеціалізація і кооперування виробництва;
- удосконалення структури управління;
- здешевлення утримання апарату управління;

- раціональне розміщення виробництва;
- зниження цін на засоби виробництва, економічне стимулювання економії живої та уречевленої праці.

Прибуток як економічна категорія – це вартість, яка породжена авансованим капіталом. Кількісно **прибуток** – це різниця між виручкою від реалізації продукції та собівартістю.

Величина прибутку залежить від таких факторів:

- величини реалізованої продукції;
- собівартості реалізованої продукції;
- продуктивності праці.

Прибутковість підприємства визначається як абсолютно - у грошовому вираженні, що є масою прибутку, так і відносно - у нормі прибутку. **Норма прибутку** розраховується як відношення прибутку в грошовому вираженні до всього авансованого капіталу, виражене у відсотках.

$$p' = \frac{P}{c + v} 100\% \quad (7)$$

Фактори, що впливають на норму прибутку:

- величина додаткової вартості;
- швидкість обороту капіталу;
- ринкова ціна;
- величина авансованого капіталу;
- органічна будова капіталу.

КОНКУРЕНЦІЯ.

Економічна конкуренція є одним з регуляторів пропорцій суспільного виробництва, що стимулює його ефективність є фактором утворення середньої норми прибутку, формування ринкової вартості товару, диференціації товаровиробників за доходами, реалізації матеріального інтересу товаровиробників.

Конкуренція являє собою відносини між товаровиробниками з приводу одержання максимальних прибутків на основі розумного ризику та підприємливості.

Конкурентність ринку визначається тими межами, в рамках яких окремі фірми здатні впливати на ринок, тобто на умови реалізації своєї продукції, насамперед на ціни. Чим менше окремі фірми впливають на ринок, де вони реалізують свою продукцію тим більш конкурентним вважається ринок. Найвищий ступінь конкурентності ринку досягається тоді, коли окрема фірма на нього не впливає зовсім. Це можливо лише в разі, коли на ринку товарів діє так багато фірм, що кожна з них зокрема ніяк не може вплинути на ціну товару, й сприймає її як таку, що визначається ринковим попитом і пропозицією. Такий ринок називається цілком конкурентним. А фірми, що діють в умовах цілком конкурентного ринку, не ведуть між собою конкурентної боротьби. Якщо ж окремі фірми мають можливість впливати на умови реалізації своєї продукції (в першу чергу на ціни), то вони ведуть між собою конкурентну боротьбу, але ринок, де ця можливість реалізується, цілком конкурентним уже не вважається.

Суть конкуренції проявляється і в тому, що вона, з одного боку, створює такі умови, за яких покупець на ринку має безліч можливостей для придбання товарів, а продавець - для їх реалізації. З іншого боку, в обміні беруть участь дві сторони, кожна з яких ставить свій інтерес вище інтересу партнера. В результаті і продавець, і покупець при укладенні угоди повинні йти на взаємний компроміс при визначенні ціни, інакше угода не відбудеться, а кожен з них понесе збитки.

За умов досконалої конкуренції (*perfect competition*) ринкова ситуація характеризується великою кількістю продавців і покупців того самого товару. Зміни в ціні якогось продавця викликають відповідну реакцію тільки серед покупців, але не серед інших продавців.

За умов монополістичної конкуренції велика кількість виробників пропонує схожу, але не ідентичну продукцію, тобто на ринку присутні

гетерогенні товари. Якщо за умов досконалої конкуренції фірми виробляють стандартизовану (однорідну) продукцію, то за умов монополістичної конкуренції виробляється диференційована продукція.

Олігополія характеризується невеликою чисельністю учасників конкуренції - коли відносно мала (в межах десятку) кількість фірм панує на ринку товарів чи послуг.

Однією з традиційних форм конкурентної боротьби є маніпулювання цінами – цінова конкуренція. Вона здійснюється багатьма способами: зниженням цін, локальними змінами цін, сезонними розпродажами, наданням більшого обсягу послуг за існуючими цінами, подовженням термінів споживчого кредиту тощо. Здебільшого цінова конкуренція застосовується для виштовхування з ринку слабших суперників або проникнення на вже засвоєний ринок.

Більш ефективною й більш сучасною формою конкурентної боротьби є нецінова конкуренція, тобто що пропонується на ринок. Надходження на ринок продукції більш високої якості або нової споживчої вартості утруднює відповідні заходи з боку конкурента, позаяк формування якості проходить тривалий цикл, що починається накопиченням економічної і науково-технічної інформації.

Монополія – це виключне право виробництва, торгівлі й інших видів діяльності, яке належить одній особі або групі осіб, державі.

Монополія, що виникла в цих нових умовах, стає тою силою, яка протистоїть конкуренції, обмежує її, а то й зовсім зводить нанівець.

Водночас, як показує досвід різних країн, монополія, включаючи й державну, може стати доповненням до конкуренції, в свою чергу, може доповнити монополію. Сучасна економічна теорія розрізняє декілька видів монополістичних станів: проста або повна (чиста) монополія, олігополія, моносонія, олігосонія. Повна або чиста монополія означає ситуацію, коли існує єдиний виробник або продавець якогось виду продукції. Це означає,

що виключне право на володіння і розпорядження певним матеріальним або нематеріальним благом зосереджується в одних руках.

Антимонопольний комітет — офіційна урядова організація, яка регулює ринки з метою підтримання вільної конкуренції у виробництві та продажі

Тести:

1. Головною причиною виникнення підприємств є:

- а) пожвавлення торгівельних зв'язків між окремими країнами.
- б) спеціалізація робітників на виконання окремих операцій.
- в) поява класового суспільства і держави як апарату насильства класу над іншим.
- г) науково-технічний прогрес, який спричинив перехід суспільства від до індустріального до індустріальної стадії розвитку.

2. Якщо ваша сім'я вирішила зайнятися підприємницькою діяльністю, то головною метою цієї діяльності буде:

- а) виготовлення високоякісної дешевої продукції.
- б) впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу.
- в) привласнення прибутку.
- г) своєчасна сплата податків державним і місцевим органам влади.

3. Існує ризик втрати всього особистого майна, якщо мова йде про:

- а) одноосібного власника, партнера, акціонера.
- б) власника малого підприємства, члена кооперативу.
- в) партнера тов, одноосібного власника.
- г) одноосібного власника, партнера звичайного (повного) товариства.

4. Згідно із законодавством України, підприємницькою діяльністю мають право займатись:

- а) військовослужбовці.
- б) представники державних і місцевих органів влади.
- в) представники силових міністерств.
- г) працівники освіти, культури, охорони здоров'я.

5. Однією з ознак підприємництва є:

- а) обмеженість.
- б) наявність ризику.
- в) консерватизм.
- г) стихійність.

6. Головною умовою підприємництва є:

- а) різноманітність існуючих форм власності.
- б) монополія державної власності.
- в) наявність людей, здатних займатися підприємницькою діяльністю.
- г) сприяння державних органів влади підприємницькій діяльності.

7. Конкуренція в економіці:

- а) спричиняє лише збитки більшості підприємців;
- б) небажане явище для підприємців;
- в) мало бажане явище для підприємців;
- г) забезпечує підприємцю свободу вибору.

8. Корпорація характеризується:

- а) легкістю в організації компанії;
- б) повною відповідальністю за результати діяльності;
- в) обмеженою відповідальністю за результати діяльності;
- г) неможливістю використання ефекту масштабу

9. Партнерство характеризується такими ознаками

- а) широкий масштаб діяльності;
- б) обмежена відповідальність за результати діяльності;
- в) ризик ведення справи розподіляється між партнерами;
- г) адаптація до регіональних умов, місцевих ринків

10. Підприємство, засноване на власності однієї особи, - це...

- а) колективне підприємство;
- б) одноосібне володіння;
- в) мале підприємство;
- г) державне підприємство.

11. До способів монополізації ринків не належить:

- а) злиття фірм;
- б) отримання кредиту під низький процент;
- в) досягнення спільних угод між фірмами з різних питань господарської діяльності;
- г) придбання контрольного пакету акцій.

12. Підприємство - це:

- а) виробничо-господарська одиниця, що є сукупністю матеріальних та людських ресурсів і організована для досягнення чітко визначених цілей;
  - б) сукупність людей, що об'єднані спільною метою та працюють для її досягнення;
  - в) будь-яка організація;
  - г) кожен виробник товару або послуги.
- .

Тема 9. Капітал підприємства: суть та види

План лекції

1. Теорія капіталу К.Маркса.
2. Теорія доданої вартості.
3. Капітал та його види.
4. Оборот і кругооборот капіталу.

План семінарського заняття

1. Підходи до трактування поняття капіталу. Теорія доданої вартості К.Маркса.
2. Види капіталу. Основний та оборотний капітал.
3. Поняття обороту та кругообороту капіталу. Стадії кругообороту капіталу та функціональні форми капіталу.
4. Форми нагромадження та використання капіталу.

Питання для самостійного вивчення

5. Капітал сфери обігу.
6. Фонд споживання.

Теми рефератів

1. Позичковий капітал.
2. Капітал у сфері торгівлі. Торговий прибуток.

Опорний конспект

1. Капітал (від лат. *capitalis* – головний, голова) – ресурси, які використовують у виробництві товарів або при наданні послуг.

Марксизм виник у 40-х роках XIX ст., у часи, коли були зроблені важливі наукові відкриття, створена важлива основа капіталізму, світ пережив три економічні кризи (1825, 1836, 1847 рр.), мали місце виступи робітників, які висували політичні вимоги (ліонські і сілезькі ткачі), створені

чартистські організації в Англії. Джерелами марксизму були німецька класична філософія (Гегель, Фейєрбах), французький утопічний соціалізм (Оуєн, Фур'є, Сен-Сімон), англійська класична політекономія (Сміт, Рікардо).

К.Маркс обґрунтував і свою теорію капіталу. Розглядаючи суть грошей, Маркс приходить до висновку, що за умов капіталізму вони, виконуючи функцію посередника у процесі еквівалентного обміну і перебуваючи у процесі обігу самозростають, тобто перетворюються в капітал. “Капітал – це гроші, – наголошує К.Маркс, – але гроші – це не капітал”. Капітал за Марксом – це самозростаюча вартість.

К.Маркс розглядає **капітал** як:

- 1) систему капіталістичної експлуатації найманої праці;
- 2) самозростаючу вартість (вартість, що приносить прибуток);
- 3) вартість, яка створює додаткову вартість, тобто вартість понад вартість робочої сили.

К.Маркс першим в економічній теорії обґрунтував сутність органічної будови капіталу, яка передбачає поділ капіталу на дві вартісні частини:

- постійний капітал (вартість засобів виробництва);
- змінний капітал (вартість робочої сили).

Через ці категорії К.Маркс переходить до характеристики більш важливого для нього поняття – норми експлуатації найманої праці, яку він визначив як співвідношення додаткової вартості до змінного капіталу, тобто як норму додаткової вартості.

Маркс довів, що **додаткову вартість** приносить лише змінний капітал, тому частка додаткової вартості на підприємстві чи в галузі економіки тим більша, чим вища частка змінного капіталу та праці, але тим менша, чим більша частка постійного капіталу в органічній будові капіталу.

Маркс обґрунтував, що додаткова вартість утворюється у процесі споживання специфічного товару – робочої сили. Вона в процесі виробництва не лише відтворює вартість засобів виробництва (постійний

капітал), та власну вартість (змінний капітал), а й створює для капіталіста додаткову вартість, яка після реалізації товару виступатиме у формі прибутку. **Додаткова вартість** за Марксом є результатом «неоплаченої праці» найманих робітників, що продають свою робочу силу. При цьому вартість робочої сили відтворюється протягом необхідного робочого часу, а додаткова вартість створюється у додатковий робочий час.

Капітал визначають і інші вчені.

А. Маршалл сукупність засобів виробництва, що формують його подальшу передумову. Головна властивість – генерація доходу в залежності від продуктивності факторів виробництва та їх відносної рідкості.

Дж. Бейтс Кларк - запас виробничих благ, що вирізняються фізичною продуктивністю та є фундаментальною основою виробництва.

Дж. Мейнард Кейнс - таке багатство, яке здатне приносити дохід. Капітал формується з багатства за умови перевищення доходу над банківським відсотком.

Мочерний С.В. система відносин економічної власності, за яких знаряддя праці та інші об'єкти власності дають змогу власникам знарядь привласнювати частину чужої неоплаченої праці у всіх сферах суспільного відтворення.

І. Фішер - дисконтований дохід від капіталовкладення, що формується незалежно від сфери та характеру діяльності.

Брю С., Макконелл К. (автори підручника Економікс) - ресурси, створенні в результаті процесу виробництва та використовуються для виробництва товарів і послуг; товари, які безпосередньо не задовольняють потреби людини: інвестиції, засоби виробництва.

2.К.Маркс (як А.Сміт і Д.Рікардо) поділяє капітал на основний і оборотний. Це він робить у II томі “Капіталу”, коли йдеться про кругообіг і оборот капіталу. Відмінність між основним і оборотним капіталом він вбачає в тому, що **ОСНОВНИЙ** капітал переносить свою вартість на продукт за частинами і приймає участь у багатьох виробничих циклах, а **ОБОРОТНИЙ** –

беручи участь в одному циклі переносить свою вартість на створений продукт відразу. **Основний капітал** (вартість засобів виробництва) – це частина постійного, а **оборотний капітал** (вартість предметів праці та робочої сили) включає як елементи постійного капіталу, так і весь змінний капітал.

К.Маркс виокремив **промисловий капітал** як продуктивний капітал, що приносить прибуток, здійснюючи кругообіг у функціональних формах грошового, виробничого та товарного капіталу. Грошовий капітал він відокремив від товарного капіталу. Він також відокремив засоби виробництва від капіталу, гроші – від грошового капіталу, розмежувавши капітал на: капітал-власність і капітал-функцію. Ці категорії він застосував (у III томі) для аналізу прибутку і процента як доходів. Капітал-власність (грошовий капітал) приносить процент, а капітал-функція (функціональний капітал, тобто засоби виробництва і робоча сила) – приносить прибуток.

Зпозицій теорії капіталу К.Маркса вартість товару визначається як:

$$W = c + v + m, (5)$$

де c — постійний капітал (вартість спожитих засобів виробництва);

v — змінний капітал (вартість необхідного продукту (вартісний еквівалент заробітної плати));

m — додана вартість (вартість додаткового продукту).

Формула капіталістичних витрат виробництва, яка має такий вигляд:

$$K = c + v, (6)$$

де K — капітал, авансований підприємцем у виробництво.

3. Кругооборот капіталу — рух самозростаючої вартості, в процесі якого капітал послідовно набуває і позбувається трьох форм — грошової, продуктивної та товарної і проходить три стадії — обігу, виробництва і знов обігу та відбувається самозростання вартості — виробництво і реалізація засобів вартості (рис.1).

Рис.1. Кругооборот капіталу.

Перша стадія кругообороту промислового капіталу здійснюється у сфері обігу і починається з грошової форми капіталу (Г). Змістом цієї стадії є відносини купівлі промисловим капіталістом товарів (Т), засобів виробництва (ЗВ) і робочої сили (РС), тобто перетворення грошової форми капіталу в продуктивну форму (ТЗВРС), здатну створити додаткову вартість.

Другою стадією кругообороту капіталу є виробництво товарів і додаткової вартості. На цій стадії капітал з продуктивної форми перетворюється на товарний капітал (Т'), тобто набуває товарної форми.

Товарний капітал (Т') є особливою функціональною формою існування збільшеної вартості в процесі виробництва.

Третя стадія кругообороту капіталу знову здійснюється у сфері обігу. На цій стадії (Т' — Г') реалізуються вироблені товари і втілена в них додаткова вартість, а товарний капітал набуває початкової — грошової форми, що означає завершення кругообороту капіталу.

Під час кругообороту капітал проходить три форми: грошовий, продуктивний, товарний; а також три стадії, описані вище.

Промисловий капітал одночасно перебуває в усіх трьох функціонально особливих формах, тобто одна його частина функціонує у формі грошей, друга — у формі засобів виробництва і робочої сили, а третя — у формі готових товарів. Відмінність функцій цих форм промислового капіталу є передумовою їх відособлення та перетворення на самостійні види капіталу — торговий, позичковий тощо. Рух капіталу не обмежується його одноразовим

кругооборотом – прагнення капіталіста до збільшення маси додаткової вартості спонукає його до безперервного відновлення процесу кругообороту капіталу, що позначається поняттям «оборот капіталу».

Оборот капіталу – безперервно повторюваний кругооборот капіталу від моменту авансування капіталу до моменту його повернення капіталісту в тій самій формі.

Зміст обороту капіталу становить проходження всією авансованою капітальною вартістю всіх стадій виробництва та обігу товарів. Капітал, авансований у засоби праці (будівлі, машини та обладнання), не може повністю обернутися в межах одного кругообороту одночасно, оскільки на товари, що виробляються упродовж одного кругообороту капіталу переноситься лише та частка вартості засобів праці, яка у ньому споживається. Тому повний оборот вартості різних елементів продуктивного капіталу, втіленого у засобах праці, потребує різної кількості кругооборотів та різних термінів часу. **Час обороту капіталу** визначається як сума проміжків часу, протягом якого вартість усіх елементів авансованого капіталу проходить стадії виробництва та обігу. Тому час обороту капіталу – це період, що триває від моменту авансування капіталу у грошовій формі до моменту його повернення своєму власнику у тій самій формі.

Тести

1. Капітал – це:

- а) визначені суспільні відносини;
- б) вартість, що приносить додаткову вартість;
- в) частка необхідного продукту;
- г) правильні відповіді а), б);

2. Споживча вартість товару “робоча сила” – це здатність створити:

- а) споживчу вартість;
- б) додаткову вартість;
- в) вартість товару;

г) засоби виробництва.

3. Додаткова вартість – це :

а) вартість, що створена робочою силою понад вартістю товару;

б) вартість, що створена робочою силою протягом робочого дня;

в) вартість, що створена робочою силою протягом необхідного робочого часу;

г) вартість, що створена робочою силою протягом додаткового робочого часу.

4. Постійний капітал – це:

а) частина капіталу, затрачена на придбання засобів виробництва, і в процесі виробництва не змінюється;

б) частина капіталу, яка авансується на придбання засобів виробництва, і в процесі виробництва створює додаткову вартість;

в) частина капіталу, яка авансується на придбання робочої сили, і в процесі виробництва створює додаткову вартість;

г) частина капіталу, затрачена на придбання робочої сили, і в процесі виробництва не змінюється.

5. Оборот капіталу – це:

а) час, протягом якого капітал перебуває у сфері обігу;

б) кругообіг капіталу, узятий не як окремий акт, а як процес, що безперервно повторюється;

в) проходження капіталу у своєму русі сфери виробництва і сфери обігу;

г) послідовне проходження капіталом трьох стадій сфери виробництва і сфери обігу та повернення його до своєї висхідної форми – грошової.

6. Який капітал створює додану вартість:

а) постійний;

б) основний;

в) змінний;

г) оборотний.

Тема 10. Розподільчі відносини. Механізм розподілу доходів

План лекції

1. Розподіл. Первинні та вторинні доходи, функції розподілу.
2. Доходи в ринковій економіці.
3. Диференціація доходів.

План практичного заняття

1. Первинні та вторинні доходи.
2. Форми та системи заробітної плати.
3. Земельна рента та її види.
4. Норма позичкового відсотка та фактори, що впливають на його величину.
5. Проблема нерівномірності розподілу доходів. Крива Лоренца.

Питання для самостійного вивчення

1. Структура фонду життєвих засобів (ФЖЗ).
2. Форми та системи заробітної плати.
3. Соціальна політика держави.
4. Мінімальна зарплата та її соціально-економічне значення.

Теми рефератів

1. Фонд життєвих засобів як основа мотивації економічної діяльності.
2. Динаміка номінальної і реальної заробітної плати на Україні в роки незалежності.
3. Соціально-економічне значення суспільних фондів споживання. Особливості їх використання в розвинутих країнах світу.
4. Структура сімейного доходу на Україні та в інших країнах світу.
5. Розподіл доходів в соціально-орієнтованих ринкових економіках скандинавських країн.

Опорний конспект

1. Розподіл доходів – це стадія відтворення, яка займає проміжне місце між виробництвом і споживанням. Реалізована на ринку продукція перетворюється на грошову виручку. Після вилучення з неї вартості спожитих засобів виробництва залишається грошовий (валовий) доход, або новостворена вартість, у процесі розподілу якого виникають вертикальні зв'язки: між державою і членом суспільства, між державою і підприємством, між підприємством і його працівником, між власником засобів виробництва і найманим робітником та ін. У цих зв'язках виявляються різноманітні форми доходів, кожна з яких має своє економічне призначення.

Об'єктивно розподіл доходів залежить від того, що новостворена вартість складається з необхідного продукту, який використовується для задоволення потреб безпосередньо виробників, і додаткового продукту для задоволення особистих потреб підприємців і загальних суспільних потреб (розширення виробництва, соціальної та духовної сфери, створення резервів).

Оскільки доходи виступають у грошовій формі, їх реальні розміри мають оцінюватись, виходячи із купівельної спроможності грошей, які безпосередньо надходять у розпорядження їх власника. Тому розрізняють номінальні та реальні доходи.

Номінальні доходи характеризують рівень грошових доходів незалежно від розмірів оподаткування та зміни цін на товари та послуги.

Реальні доходи – це доходи з урахуванням роздрібних цін і тарифів на товари та послуги, розміру податків та обов'язкових платежів.

2. Заробітна плата є винагородою в грошовому виразі, яку працівник одержує від підприємства чи фізичної особи, для яких виконує обумовлену трудовим договором роботу. Розмір цієї винагороди залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Заробітна плата має дві форми: відрядну та погодинну. Кожна з форм зарплати має свої системи.

Відрядна заробітна плата це форма оплати праці, при якій вона нараховується за кожну одиницю виробленої продукції. В середині відрядної форми можуть використовуватися проста відрядна, відрядно-прогресивна, відрядно-преміальна системи зарплати. Відрядна форма зарплати передбачає також систему доплат за економію палива, енергії, сировини, матеріалів, за ефективне використання устаткування, за ставлення до праці тощо.

Погодинна форма заробітної плати застосовується там, де продукту слід виробляти саме стільки, скільки того вимагає технологія, наприклад, при конвеєрному виробництві. Існує погодинно-нормативна і погодинно-преміальна системи заробітної плати. Перша передбачає оплату за відпрацьований час та при виконанні встановлених нормативів, а друга - ще й додаткову виплату премій за економію витрат, досконаліші форми організації праці, підвищення якості продукції тощо. В останні десятиліття в розвинутих країнах почали використовувати систему дольової участі робітників у розподілі доходів підприємства, яка дозволяє зацікавити робітників у кінцевих результатах роботи фірми, оскільки вони отримують певну частку прибутку або дивіденди на свої акції.

Номінальна заробітна плата – сума грошей, яку отримує працівник за продаж своєї робочої сили та її функціонування. Її розміри не дають реального уявлення про життєвий рівень робітника, рівень його споживання. Водночас без показника номінальної заробітної плати не можна обчислити реальну заробітну плату.

Реальна заробітна плата – кількість споживних вартостей (товарів і послуг), яку працівник може придбати за свій грошовий заробіток за існуючого рівня цін після вирахування податків.

Отже, рівень реальної заробітної плати залежить від: 1) номінальної зарплати; 2) рівня цін на предмети споживання та послуги (індекс вартості життя); 3) податків, які сплачують робітники до бюджету держави і фондів соціального страхування.

3. Доходи населення – це сукупність коштів і витрат у натуральному виразі для підтримання фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану людини.

Розрізняють грошові і натуральні доходи. Формування грошових доходів здійснюється за рахунок оплати праці працівників, виплат із соціальних фондів (соціальних трансфертів), під-приємницьких доходів, доходів від власності, доходів від особистого підсобного господарства та індивідуальної трудової діяльності, інших доходів (аліментів, гонорарів, благодійної допомоги тощо).

Оплата праці – це винагорода за виконану роботу, а також оплата відпусток, святкових днів та іншого невідпрацьованого часу відповідно до трудового законодавства і колективних договорів. До цієї статті доходів також відносять стимулюючі доплати і надбавки, премії і одноразові заохочувальні, виплати, компенсаційні виплати, пов'язані з режимом роботи і умовами праці, соціальні допомоги, інші одержані поточні трансферти.

До соціальних трансфертів належать пенсії, соціальна допомога, стипендії, страхові компенсації, відшкодування витрат інвалідам, відшкодування збитків репресованим громадянам.

Дохід від підприємницької діяльності являє собою винагороду підприємцю за виконання ним своїх функцій і формується за рахунок частини прибутку, що залишається у розпорядженні підприємця після виплати процентів за кредит та повністю залежить від ефективності господарювання.

Доходи населення від власності включають:

- проценти за вкладами вкладникам кредитних організацій, банків України;
- виплати доходу за державними та іншими цінними паперами Держбанком і кредитними організаціями;
- завчасну компенсацію за вкладами громадян;

- доходи населення від продажу нерухомості на вторинному ринку житла.

Подальший розвиток мають доходи від придбання засобів виробництва у приватну власність і ведення індивідуальної трудової діяльності.

У сучасних умовах в нашій країні виникає додаткове джерело доходів працівників, зайнятих у суспільному виробництві, це - прибуток. За рахунок чистого прибутку здійснюються такі види доходів, як доходи від інвестицій, інновацій, дивідендів, доходів монополій, соціальних виплат і пільг тощо.

Рента (від фр. rendre - віддана) - це передача частини доходу землеробом власнику землі за використання його земельної ділянки.

Отже, земельна рента є економічною формою реалізації власності на землю.

Є три основних види земельної ренти:

- диференційна (залежить від родючості землі: диферента I – дохід від кращих за розміщенням і родючістю земель; диферента II – дохід від штучної родючості земель);

- абсолютна (отримують від будь якої земельної ділянки усі власники землі);

- монопольна (дохід від можливості виростити особливий продукт, до прикладу.

Рентні відносини складаються також у добувній промисловості та будівництві.

Земля у багатьох країнах світу є об'єктом купівлі-продажу внаслідок узаконеної приватної власності на землю.

Земля – це особливий товар, що є продуктом природи і не має початкової вартості, але має ціну. Основою ціни землі є дохід, який земля дає її власникові, тобто рента.

Тести:

1. Яке з положень найповніше виражає сутність заробітної плати з погляду теорії трудової вартості?:

- а) зарплата є ціною праці;
- б) зарплата - це грошова форма вартості і ціни товару робоча сила;
- в) зарплата є платою за відпрацьований робочий час;
- г) правильна відповідь відсутня.

2. Що є джерелом заробітної плати, яку робітник отримує на підприємстві?:

- а) новостворена робітником вартість;
- б) накопичені грошові кошти роботодавця;
- в) прибуток;
- г) податки.

3. Який фактор зумовлює зростання реальної заробітної плати?:

- а) зростання інфляції;
- б) зниження цін на товари та послуги;
- в) запровадження платного навчання, медичного обслуговування;
- г) повільне підвищення заробітної плати.

4. Що таке реальна зарплата?:

- а) грошова сума, отримана за виконану роботу;
- б) грошова сума, з якої вирахуванні податки;
- в) це кількість матеріальних благ і послуг, які працівник може придбати за отримані гроші;
- г) натуральні доходи та субсидії.

5. Величина реальних доходів залежить від

- а) рівня заробітної плати;
- б) величини трансфертів;
- в) податкової політики;
- г) усі відповіді вірні.

6. Доходи від власності – це:

- а) соціалізовані доходи;
- б) нетрудові доходи;
- в) правильна відповідь відсутня;
- г) підприємницький дохід.

Тема 11. Суспільне відтворення

План лекції

1. Суть суспільного економічного відтворення.
2. Макрорівновага та її види.
3. Макроекономічні показники.

План практичного заняття 1

1. Суть та типи суспільного економічного відтворення.
2. Основи макроекономічної рівноваги. Види макрорівноваги.
3. Доходи і витрати суб'єктів економіки.

План практичного заняття 2

4. Система макроекономічних показників. ВВП та інші макроекономічні показники.
5. Методи розрахунку ВВП.
6. Поняття та типи економічного зростання.

Питання самостійної підготовки

1. Відтворення робочої сили.
2. Система національних рахунків та система народногосподарського балансу.
3. ВНП та ВВП.

Теми рефератів

1. Проблеми розширеного відтворення і шляхи розв'язання екологічних проблем.
2. Моделі економічного зростання.
3. Причини та фактори економічного зростання на Україні.

Опорний конспект

1. Будь-який процес виробництва незалежно від його суспільної форми має бути безперервним, тобто повинен періодично проходити одні й ті самі стадії. Так само, як суспільство не може перестати споживати, так не може воно і перестати виробляти. Тому всякий процес суспільного виробництва, що розглядається в постійному зв'язку і безперервному потоці свого відновлення, в той же час є процесом відтворення.

Суспільне відтворення відбувається як у рамках окремих підприємств і домогосподарств галузей і регіонів, так і в масштабі всього суспільства. Основою суспільного відтворення є відтворення на окремих підприємствах і домогосподарствах або одиничне (індивідуальне відтворення). Відтворення на окремому підприємстві є вихідною і необхідною ланкою всього суспільного відтворення.

Так, вищим інтересом підприємства є максимізація прибутку, а суспільного виробництва – максимізація добробуту населення. Підприємство орієнтується на ринковий попит, а суспільне виробництво на сукупний попит і т. ін.

Суспільне економічне відтворення ґрунтується на органічній єдності всіх частин, що його утворюють:

- виробництва, розподілу, обміну, споживання;
- домогосподарств, підприємств, галузей, економічних регіонів і всього виробництва;
- продуктивних сил, складових його частин і економічних відносин;
- суспільного виробництва і суспільного споживання.

Економічне відтворення суспільства включає в себе такі найважливіші форми:

- 1) відтворення суспільного продукту та його конкретних форм;
- 2) відтворення людського ресурсу як особистісного фактора виробництва та його зайнятості;

- 3) відтворення основного і оборотного капіталу суспільства, тобто засобів виробництва, як необхідних умов суспільного процесу відтворення;
- 4) відтворення національного багатства;
- 5) відтворення споживання;
- 6) відтворення економічних відносин.

Розрізняють **просте і розширене відтворення** економічної системи.

Просте відтворення – це відновлення процесу суспільного виробництва з року в рік у незмінних масштабах. Просте відтворення передбачає, що прибуток та інші доходи не використовуються на заощадження та інвестиції, тобто на розширення виробництва товарів і послуг, а повністю споживаються домогосподарствами.

Розширене відтворення економіки – це відтворення суспільного виробництва в зростаючих розмірах. У цьому разі частина прибутку та інших доходів підприємств і домогосподарств нагромаджується та інвестується у виробництво з метою розширення його межі виробничих можливостей.

2. Макроекономічна рівновага – це збалансованість і пропорційність основних параметрів економіки, тобто ситуація, коли у суб'єктів господарської діяльності немає стимулів для зміни існуючого стану речей. Це означає, що між виробництвом і споживанням, ресурсами та їх використанням, факторами виробництва і його результатами, матеріально-речовими та фінансовими потоками, пропозицією і попитом досягається пропорційність. *Загальна макроекономічна рівновага* - це збалансований розвиток усіх сфер економічної системи, одночасна відповідність на ринку в цілому. У ринковій економіці рівновага - це відповідність між виробництвом благ і платоспроможним попитом на них, тобто така ідеальна ситуація, коли продукту виробляється рівно стільки, скільки можуть купити за даною ціною. Визначають декілька *видів рівноваги*, зокрема:

- рівновага сукупних доходів та сукупних витрат;
- рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Модель рівноваги сукупного попиту та сукупної пропозиції (AD-AS) є базовою моделлю економічної рівноваги. В якості основного інструменту урівноваження сукупного попиту та сукупної пропозиції в цій моделі використовується зміна загального рівня цін в економіці.

Інший вид рівноваги – рівновага сукупних доходів і сукупних витрат.

Сукупні доходи – доходи всіх суб'єктів економіки:

- домогосподарств (зарплата, рента та %);
- підприємств (прибуток, амортизаційні відрахування, кредити);
- держави (податки);
- закордонного сектору (доходи за експорт).

Сукупні витрати – витрати всіх суб'єктів економіки:

- домогосподарств (податки, споживчі та заощадження);
- підприємств(податки, інвестиційні);
- державні витрати (закупка товарів і послуг);
- закордонного сектору (витрати на імпорт).

Умова рівності доходів і витрат виявляється в тім, що ВВП – основний показник економічного розвитку країни може розраховуватися методом витрат і методом доходів. Для аналізу макроекономічної рівноваги важливо, що сукупність усіх витрат являє собою сукупний попит. Класична теорія передбачає можливість автоматичного встановлення рівноваги між доходами й витратами через зміну цін, зарплати, ренти, відсотка – через дію законів попиту та пропозиції.

3.Розглядають такі окремі сектори економіки: домогосподарства, підприємства і підприємці; держава, закордон.

Сектор домашніх господарств представлений безліччю окремих осіб або родин, що як споживачі купують товари й послуги у фірм, а як власники ресурсів продають фірмам виробничі ресурси. Домогосподарства як власники різноманітних ресурсів отримують **доходи** у вигляді заробітної плати, ренти та відсотка. Частина доходів домогосподарств може

формуватися також за рахунок соціальних трансфертів різних видів соціальної допомоги (пенсії, соціальні допомоги, стипендії, страхові компенсації, відшкодування витрат інвалідам).

Отримані доходи перетворюються на **витрати**. Частину доходів від ресурсів домогосподарства сплачують державі у вигляді податків. Основна ж частина загальних доходів домогосподарств витрачається на придбання необхідних товарів та послуг, тобто формуються споживчі витрати. Частина доходів домогосподарств може зберігатися у вигляді заощаджень, які є одним із джерел позичкового капіталу.

Підприємницький сектор представлений різноманітними фірмами. Фірми, що прагнуть отримати прибуток, є основними виробничими одиницями в національній економіці, які купують ресурси та продають товари й послуги. Фірми отримують **доходи** у вигляді виручки від продажу товарів та послуг. Вона дає можливість оплатити фактори виробництва, у тому числі сформувати дохід підприємців (прибуток) та створити амортизаційні фонди. Частина прибутку відраховується підприємцями до державного бюджету у вигляді податків. Амортизація ж як частина вартості спожитих засобів виробництва, що перенесена на готовий продукт і відповідає зносу цих засобів виробництва, дає змогу підприємцям відремонтувати чи відшкодувати спожиті засоби виробництва. Після відрахування податків та обов'язкових платежів решту коштів підприємства витрачають як валові інвестиції, тобто витрати на нове будівництво, придбання обладнання та формування виробничих запасів. Причому на ці потреби можна використати і кредитні ресурси.

Державний сектор представлений різними установами, діяльність яких забезпечується за рахунок фінансування з державного бюджету. Держава в ринковій економіці виконує функцію регулювання соціально-економічних процесів: забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки; розвиток соціальної інфраструктури, зокрема освіти, охорони здоров'я, науки, транспорту; забезпечення соціальних гарантій у сфері трудового права;

розробка стимулів для охорони навколишнього середовища. Держава отримує **доходи** від суб'єктів економічної діяльності в основному у вигляді податків на прибуток підприємців та податків на доходи домогосподарств. Ці кошти вона спрямовує на виплату трансфертних платежів та формує державні витрати, тобто витрати на придбання необхідних ресурсів, інвестування підприємств державного сектору, виробництво суспільних благ, купівлю готової продукції.

Національна економіка тісно пов'язана з іноземними економічними суб'єктами. **Сектор закордон** являє собою сукупність економічних суб'єктів за кордоном і закордонних державних інститутів. До цього сектору також належать інституційні одиниці, що фізично розміщені на географічній території даної країни, але не входять до складу національної економіки (анклави інших країн - посольства, консульства, військові бази та міжнародні організації). Зовнішній світ отримує доходи від продажу своєї продукції, яка є для нас імпортом, витратами національних споживачів на придбання іноземної продукції, і витрачає кошти на купівлю нашої продукції, тобто нашого експорту.

Зміна доходів економічних суб'єктів приводить до зміни їх витрат і навпаки. Національна економіка спрямована на досягнення рівноваги, балансу між сукупними доходами і сукупними витратами.

4. Валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найважливіших показників розвитку економіки, який висвітлює підсумок виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів (людей) у галузі матеріального і нематеріального виробництв. Вимірюється вартістю товарів та послуг, виготовлених цими одиницями (людьми) для кінцевого використання.

ВВП є головним показником у Системі національних рахунків (СНР).

Якщо від валового національного доходу відняти вартість спожитого основного капіталу отримаємо **чистий національний дохід (ЧНД)**.

$$\text{ЧНД} = \text{ВНД} - \text{А}, \quad (4)$$

де ЧНД – чистий національний дохід;

ВНД – валовий національний дохід;

A – вартість спожитого основного капіталу.

Національний дохід безпосередньо вимірює доходи, що отримали постачальники факторів виробництва від участі у створенні національного продукту і показує у що обходиться суспільству його виробництво з точки зору використання економічних ресурсів. Окрім первинних (факторних) доходів ЧНД містить компонент, що не є безпосереднім відображенням участі факторів виробництва.

НД = ЧНД – Непрямі податки (6)

Національний дохід є заробленим доходом. Проте, отриманий дохід домашніх господарств дещо різниться від заробленого. Частина останнього не потрапляє в домашні господарства. Це – внески на соціальне страхування, податки на прибутки корпорацій, нерозподілені прибутки корпорацій тощо. В той же час домашні господарства отримують частку надходжень, що не є безпосереднім результатом господарської діяльності працівників – трансфертні платежі, які здійснюють держава, соціальні фонди, страхові компанії (пенсії, допомоги по безробіттю, соціальні допомоги, субсидії, стипендії, страхові виплати і т.д.). Ці моменти враховує показник **отриманого доходу (ОД):**

ОД = ЧД – соціальне страхування – податок на прибуток – нерозподілений прибуток + трансфертні платежі . (7)

Проте, з отриманого доходу домашні господарства сплачують індивідуальні податки (прибутковий податок з громадян, земельний податок, транспортний податок, а також в інших країнах – податок на майно та податок на спадщину). Віднявши від особистого доходу індивідуальні податки отримаємо **використовуваний дохід (ВД):**

ВД = ОД – індивідуальні податки (8)

Саме використовуваний дохід і є тією величиною доходу, який безпосередньо знаходиться в розпорядженні домашніх господарств та йде на

задоволення безпосередніх потреб – споживання, або задоволення відкладених потреб – заощадження.

5. Існує три методи обрахунку ВВП:

- 1) за доходами;
- 2) за витратами;
- 3) за доданою вартістю.

1) Обрахунок ВВП за доходами (розподільчий метод) характеризує процеси розподілу первинних доходів суб'єктів національної економіки.

$$\text{ВВП} = \text{W} + \text{R} + \% + \text{Pr} + \text{A}, \quad (9)$$

Де W – зарплата,

R – рента,

% – процент,

Pr – прибуток,

A – амортизація.

2) При розрахунку ВВП за витратами (метод кінцевого використання) – додають витрати усіх економічних суб'єктів, що використовують ВВП для кінцевого споживання – домашніх господарств, фірм, держави, закордону.

$$\text{ВВП} = \text{C} + \text{I} + \text{G} + \text{Xn}, \quad (10)$$

де C – особисті споживчі витрати;

I – валові інвестиції фірм, підприємств;

G – витрати держави на закупівлю товарів і послуг;

Xn – чистий експорт (Експорт – Імпорт).

3) Застосування виробничого методу (за доданою вартістю) визначає обрахунок ВВП напрямом сумування всієї доданої вартості, яка створена в даній країні. Даний метод дає шанс позбутися подвійного рахунку, а також не враховувати у вартість ВВП вартість (ціну) проміжного продукту. Ще за виробничим способом обрахунку до ВВП входять непрямі податки (податки на продукти (матеріали) та імпорт – ПДВ (податок на додану вартість), акцизний збір, митні збори) за мінусом субсидій на продукти та імпорт.

Валова додана вартість (ВДВ) отримується або напрямом сумування доданої вартості деяких ланок чи сфер економіки, або ж може бути визначена як різниця між загальною реалізованою продукцією країни (валовий продукт) та загальним проміжним продуктом.

$$\text{ВВП} = \sum \text{ВДВ} = \text{Валовий продукт} - \text{Проміжний продукт} \quad (11)$$

де Валовий продукт – виторг, або виручка від реалізації товарів і послуг,

Проміжний продукт – сума вартості товарів і послуг, куплених для переробки або перепродажу.

6. Економічний розвиток – це виникнення якісних змін в економічній системі суспільства, які приводять до підвищення ефективності її функціонування та удосконалення базових елементів основних структур.

Економічне зростання – це кількісна характеристика змін параметрів економічної системи: збільшення ВВП, обсягів споживання, сукупного попиту, робочої сили, населення, капіталу, інвестицій тощо, які, як правило, сприяють соціально-економічному розвитку.

Розвиток та зростання не слід ототожнювати: розвиток передбачає якісну зміну елементів системи, а зростання - кількісну. Отже, економічне зростання пов'язане із кількісною зміною обсягів виробництва і споживання ВВП. Воно буває позитивним, якщо реальні (порівняні) обсяги ВВП в аналізованому періоді перевищують його рівень у базисному році, і негативним - падіння обсягів виробництва та споживання.

Соціально-економічний розвиток та зростання обсягів ВВП відбуваються завдяки використанню ресурсів, тобто факторів виробництва. Усі виробничі ресурси кожної країни у певний період часу обмежені, вони мають кількісну і якісну визначеність.

Економічне зростання – це основний показник розвитку і добробуту будь-якої країни. **Економічне зростання** – це збільшення обсягів реального ВВП в одному періоді порівняно з іншим, або зростання економічної могутності держави.

Розрізняють три **типи економічного зростання**:

Екстенсивний тип економічного зростання досягається за рахунок розширення обсягів виробництва, тобто використання більшої кількості виробничих ресурсів:

- збільшення чисельності зайнятих;
- збільшення обсягу капіталу;
- залучення більшої кількості природних ресурсів.

Інтенсивний тип економічного зростання досягається за рахунок більш досконалого використання економічних ресурсів, тобто:

- технологічного прогресу;
- рівня освіти та професійної підготовки кадрів;
- економії за рахунок зростання масштабу виробництва;
- покращення розподілу ресурсів;
- також впливають законодавчі, інституційні та інші фактори.

Змішаний (реальний) тип економічного зростання – зростання виробничих потужностей внаслідок збільшення кількості використання факторів виробництва і вдосконалення техніки та технологій. Тобто, він поєднує інтенсивні та екстенсивні типи.

За темпами розрізняють високий та низький темпи економічного зростання. Але не завжди високий темп є кращим, тому що це може впливати на якість продукції та структуру виробництва.

Також економічне зростання повинно бути безперервним та пропорційним.

Тести:

1. До інтенсивних факторів економічного зростання не відносяться:

- а) використання досягнень науки та техніки;
- б) розширення виробничих площ;
- в) підвищення кваліфікації робітників;
- г) зростання продуктивності праці.

2. Як визначається чистий національний продукт (ЧНП)?

- а) ВВП – амортизація;
- б) ВВП + ВВП;
- в) ВВП + амортизація;
- г) ВВП – податки.

3. НД:

- а) ЧНП + непрямі податки
- б) ЧНП – непрямі податки
- в) ЧНП + Чистий експорт
- г) усі доходи.

4. Які стадії проходить вироблений продукт у суспільному виробництві?

- а) виробництва, розподілу і споживання;
- б) виробництва, розподілу, обміну і споживання;
- в) виробництва, розподілу, обміну і відтворення.
- г) відтворення і виробництва.

5. Суть якого типу економічного зростання полягає в тому, що збільшення обсягу виробництва досягається в основному за рахунок залучення у виробництво додаткових трудових, матеріальних та фінансових ресурсів при незмінній продуктивній силі праці?

- а) екстенсивний тип;
- б) інтенсивний тип;
- в) детенсивний тип.
- г) змішаний тип.

Тема 12. Макроекономічна нестабільність

План лекції

1. Порушення макрорівноваги.
2. Економічні цикли.
3. Безробіття та його види.
4. Інфляція: види, причини

План практичного заняття

1. Економічний цикл: суть, види та причини. Фази середнього економічного циклу.
2. Безробіття: причини й наслідки. Види безробіття.
3. Інфляція: поняття, види, причини та наслідки. Антиінфляційна політика.

Питання для самостійного опрацювання

1. Характеристика довгих будівельних циклів.
2. Життєвий цикл товару на ринку.

Теми рефератів

3. Інфляція на Україні в період незалежності та заходи держави по її пом'якшенню.
4. Характеристика безробіття в Україні.
5. Інфляція грошей.

Опорний конспект

1. Функціонування ринкової економіки, як і будь-якої економічної системи, не є рівномірним і безперервним. Економічне зростання час від часу чергується з процесами застою та спаду обсягів виробництва, тобто зниженням усієї економічної (ділової) активності. Такі періодичні коливання свідчать про циклічний характер економічного розвитку.

Циклічність – це об'єктивна форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого. Інакше кажучи, це закономірний рух від однієї макроекономічної рівноваги в масштабі економіки в цілому до іншої.

З точки зору довготривалості виокремлюють кілька типів економічних циклів: *короткі* (2—3 роки), *середні* (близько 10 років) та *довгі* (40—60 років).

Економічний цикл (середній) включає такі **фази**: кризу, депресію, пожвавлення та піднесення, яке знаходить своє остаточне відображення у новій кризі.

Криза (спад) – завершує попередній періодичний цикл і є початком наступного. Характеризується: труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позичкового відсотка. Паніка на ринку цінних паперів, курс акцій швидко падає. Закриваються і банкрутують фірми, передусім дрібні.

Депресія – фаза циклу, якій властивий застій виробництва. Відтворення – просте. Національний продукт уже не зменшується, але більше не зростає, відсоткова ставка падає до свого мінімального значення. Зростає сукупний попит і готуються умови до пожвавлення виробництва і комерційної діяльності.

Пожвавлення – спостерігається ріст ділової активності, що супроводжується зростанням промислового виробництва та інвестицій, помітного скорочення безробіття, підвищенням особистих доходів і прибутків корпорацій; Нарощування інвестицій, що пожвавлює попит — спочатку на капітальні блага, а потім і на споживчі, адже зростає зайнятість. Найбільш яскравою ознакою пожвавлення є збільшення платоспроможного попиту. Тому для виходу із застійного стану застосовується стимулювання попиту. Обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня, і економіка вступає у фазу піднесення.

Піднесення (зростання) – фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг найбільшого піднесення попереднього циклу і зростає найвищими темпами. Розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке уже готує ґрунт для наступного спаду і нового економічного циклу.

Існують різні точки зору щодо пояснення *причин середніх економічних циклів*. Серед них на увагу заслуговують такі:

1) циклічні коливання, зумовлені специфікою сфери обігу – незбігом у часі актів продажу товарів, послуг і оплати за них (проте це лише формальна можливість, а не реальна причина);

2) головна причина спаду – це суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів (К. Маркс, Ф. Енгельс та інші послідовники). Близько до цієї позиції стояли (ще до Маркса) й ті, хто економічний спад пояснював недоспоживанням значної маси людей, яке було викликане недоліками розподілу (Дж. Гобсон, Г. Мальтус);

3) цикл зумовлюється співвідношенням оптимізму і песимізму в економічній діяльності людей (В. Парето, А. Пігу);

4) цикл – результат технічних нововведень, що вимагає зростання інвестицій, а останні й спричиняють піднесення виробництва (Й. Шумпетер);

5) циклічність зумовлюється надлишком заощаджень і нестачею інвестицій у виробництво (Дж. Кейнс);

6) причиною циклів є невідповідність між грошовим капіталом і пропозицією (І. Фішер).

Довгострокові циклічні коливання в економіці вчені-економісти виявили ще в другій половині XIX ст. Вчені довели, що НТП розвивається хвилеподібно з циклами у 50-60 років. Матеріальною основою довгих хвиль в економіці є структурне техніко-технологічне оновлення капітальних благ та підвищення професійно-кваліфікаційного рівня працюючих.

2. Безробіття – соціальне явище, коли кількість бажаючих отримати роботу є більшим, ніж робочих місць (перевага пропозиції робочої сили над її попитом). Відповідає стану незайнятості працездатного населення та має негативні економічні й соціальні наслідки для усього населення регіону, де набуло особливого поширення.

Безробітні у визначенні Міжнародної організації праці (МОП) – особи у віці 15-70 років (zareєстровані та незareєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьома умовами:

- не мали роботи (прибуткового заняття);
- активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх 4-х тижнів, що передували опитуванню;
- готові приступити до роботи як тільки вона знайдеться.

Рівень безробіття розраховується як відношення чисельності безробітних, які zareєстровані в державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку.

Виділяють окремі **види безробіття**:

Циклічне (кон'юнктурне) безробіття виникає внаслідок коливань економіки. В фазі рецесії підприємства звільняють робочих та наймають на роботу в разі економічного підйому. Вважається, що кон'юнктурне безробіття зникає через 2-3 роки.

Сезонне безробіття – результат природних коливань кліматичних умов протягом року або коливань попиту. Зникає протягом року.

Природне безробіття – це безробіття, яке неможливо усунути навіть при найкращому розвитку кон'юнктури. Цей вид безробіття виникає внаслідок фрикційного та структурного безробіття. Це та група безробітних, які не можуть знайти роботу в зв'язку з кваліфікацією, віком, станом здоров'я, місцем проживання або недостатнім бажанням до праці.

Фрикційне безробіття виникає, коли люди тимчасово знаходяться без роботи в результаті зміни місця праці, професій. Цей вид безробіття виникає в короткостроковому вимірі.

Структурне безробіття – виникає в результаті зміни структури економіки, викликане науково-технічним прогресом і зміною структури потрібних кадрів.

3. Інфляція – (від лат. Inflatio – надуття) – знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності.

Це відбувається внаслідок переповнення сфери обігу надмірною масою грошових знаків при відсутності адекватного збільшення товарної маси чи поліпшення її якості. Знецінення грошей відбувається тому, що в обігу їх стає більше, ніж потрібно.

Для інфляції характерні наступні ознаки:

- зростання цін (роздрібних, гуртових, закупівельних і т.д.);
- перевищення платіжного попиту над пропозицією внаслідок випереджаючого зростання доходів населення і підприємств над випуском товарів;
- товарний дефіцит;
- бюджетний дефіцит через надмірне фінансування інвестицій, на утримання апарату управління, армії тощо;
- вимивання асортименту дешевих товарів і послуг дорогими.

Головним і найбільш наочним показником інфляції, її глибини є індекс цін, який визначається як відношення рівня цін поточного року до рівня цін базового періоду або ж попереднього року.

Кількісна характеристика інфляції може бути розглянута через показник темпу інфляції.

Темп інфляції – це виражений у відсотках темп зростання загального рівня цін протягом певного періоду часу. Він показує, як змінилася інфляція за певний період (прискорилося чи сповільнилося).

В залежності від темпів розвитку розрізняють три *види інфляції*: повзучу (помірну), галопуючу і гіперінфляцію. Помірна (повзуча) – характеризується повільним, тривалим зростанням цін, але не більше ніж на 10% за рік.

Галопуюча інфляція характеризується швидким зростанням цін. Темпи знецінення грошей досягають від 20 до 300% в рік. Гіперінфляція – характеризується дуже високими темпами зростання цін, які перевищують 1000% на рік. Її особливість в тому, що ситуація зі зростанням цін стає некерованою. При гіперінфляції гроші починають втрачати здатність виконувати свої функції, падає їх роль в економіці, відбувається натуралізація господарських зв'язків, поширюються бартерні операції, порушуються фінансовий і кредитний механізми, розвиваються неорганізовані, стихійні процеси в економіці тощо.

Існують різноманітні причини інфляції, зростання цін. Загальною причиною називають довготривалу нерівність, тобто дисбаланс між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Попит на товари і послуги не перевищує розміри товарообігу, що створює умови для того, щоб виробники і постачальники піднімали на них ціни незалежно від рівня витрат. Дисбаланс між сукупним попитом і пропозицією, перевищення доходів над споживчими витратами можуть виникати внаслідок:

- дефіциту державного бюджету (витрати держави перевищують її доходи);
- надмірного інвестування (обсяг інвестицій, особливо на військові цілі, перевищує можливості країни);
- випереджаючого зростання заробітної плати порівняно зі зростанням обсягу національного виробництва і продуктивності праці;
- державного втручання в процес формування цін, що викликає перекося в обсязі і структурі попиту;
- монополізму великих фірм на визначення цін і власних витрат та ін.

Виходячи з різноманіття причин, розрізняють декілька форм і видів прояву інфляції. Найбільш вивченими в західній економічній літературі є: інфляція попиту й інфляція пропозиції (витрат).

Інфляція попиту означає порушення рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією з боку попиту. Інакше кажучи, перевищення попиту

над пропозицією веде до зростання цін. Вона виникає, коли показник використання ресурсів вищий від оптимального.

Інфляція пропозиції означає зростання цін на ресурси, внаслідок чого збільшуються витрати виробництва й обігу, а з ними – і ціни на продукцію, яка випускається.

Види інфляції, що виділяються, пов'язані з певними специфічними ознаками. За критерієм відкритості розрізняють відкриту і затамовану (пригнічену). Відкрита інфляція – інфляція за рахунок зростання цін на товари і послуги. Виникає на ринках, де відбувається вільне ціноутворення. Затамована (прихована) інфляція виникає внаслідок товарного дефіциту, який супроводжується прагненням державних органів стримувати ціни на попередньому рівні. Це досягається шляхом блокування (замороження) цін.

В залежності від прогнозування розрізняють очікувану і неочікувану інфляції. Очікувана інфляція – прогнозоване зростання цін в якомусь періоді. Це передбачуваний рівень; темп інфляції, який очікується через певний період часу в майбутньому. Неочікувана (непередбачена) інфляція характеризується рівнем, який виявився вищим ніж очікуваний за певний період.

Тести

1. Циклічний характер розвитку економіки проявляється:

- а) у коливаннях економічної кон'юнктури, що мають періодичний характер;
- б) у періодичних спадах ділової активності;
- в) у періодичних підйомах ділової активності;
- г) в усьому перерахованому.

2. Природне безробіття включає:

- а) структурне і циклічне;
- б) структурне і фрикційне;
- в) фрикційне і сезонне;
- г) сезонне і молодіжне.

3. Що з переліченого нижче відноситься до такої фази економічного циклу, як депресія?

- а) починають відновлюватися господарські зв'язки;
- б) скорочення прибутків;
- в) зростання інвестицій у приватному секторі;
- г) низька норма процентної ставки.

4. Інфляція виявляється:

- а) у зростанні загального рівня цін і зростанні реальних доходів населення;
- б) у зростанні загального рівня цін і падінні реальних доходів населення;
- в) у зростанні реальних та номінальних доходів населення;
- г) тільки у зростанні загального рівня цін без зміни реальних доходів.

5. Які з перелічених явищ можуть стати причиною інфляції попиту:

- а) зростання цін на енергоносії;
- б) держава бере на себе утримання нерентабельних підприємств;
- в) профспілки домоглися збільшення зарплати;
- г) зменшення інвестицій.

6. Фрикційне безробіття – це:

- а) безробіття, викликане невідповідністю професійної підготовки робочої сили структурі виробництва;
- б) безробіття, викликане циклічним скороченням виробництва;
- в) безробіття викликане сезонними коливаннями попиту на робочу силу;
- г) безробіття, пов'язане з добровільною зміною найманими працівниками місця роботи.

Тема 13. Роль держави в економіці

План лекції

1. Роль держави в економіці.
2. Зміст та функції фінансів.
3. Державний бюджет.
4. Податкова система.
5. Кредитна система.

План практичного заняття

1. Податки і податкова система.
2. Бюджетно-податкова політика держави.
3. Державний бюджет.
4. Кредит як особлива форма функціонування грошових фондів.
5. Грошово-кредитна політика держави.

Питання для самостійного опрацювання

1. Основні форми та методи державного регулювання економіки.
2. Дефіцит державного бюджету та державний борг.
3. Джерела формування доходної частини бюджету.
4. Кредит, його суть, принципи кредиту.
5. Види кредиту.

Теми рефератів

1. Формування сучасної податкової системи України.
2. Грошово-кредитне регулювання економіки України.
3. Кредитні відносини на Україні.

Опорний конспект

1. Термін «фінанси» походить від латинського *finantia*, що в перекладі означає «дохід», «платіж».

Спочатку цей термін вживався італійцями для характеристики руху грошей від одного власника або розпорядника до іншого. Згодом смислове навантаження терміна звузилося, і його застосовували для характеристики формування грошових надходжень до особистої каси монарха. З відокремленням державної казни від особистої власності монарха застосування цього терміна в міжнародній практиці пов'язують із системою грошових відносин у зв'язку з мобілізацією державою грошових ресурсів, необхідних для виконання нею своїх функцій: економічних, політичних, соціальних та ін.

У сучасних умовах **фінанси** визначають як систему економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами і міжнародними економічними інститутами й організаціями щодо акумуляції та використання грошових засобів на основі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту (ВВП) і національного доходу (НД).

Фінанси, таким чином, безпосередньо пов'язані з грошовими відносинами, але не тотожні їм.

Так, до фінансів не належать гроші, які обслуговують особисте споживання та обмін (купівля товарів у роздрібній торгівлі, оплата комунальних послуг, особистих транспортних засобів, зв'язку, охорони здоров'я тощо). Гроші, отримані у вигляді заробітної плати чи грошового переказу від родичів, - теж не є фінансами.

Не є фінансами і гроші, які, наприклад, центральний банк надає у позику комерційним банкам, або гроші фізичних та юридичних осіб, що перебувають на рахунках комерційних банків. Не відносять до фінансів і гроші, отримані у спадщину або від реалізації нерухомості громадянами і т. ін. Це означає, що гроші набувають форми фінансів, якщо вони певним чином акумулюються і з певною метою та на строго визначених засадах розподіляються! використовуються.

Суб'єктами фінансових систем є держава, підприємство, його структурні підрозділи, державні органи різних рівнів управління, громадські організації, члени суспільства.

Види фінансових відносин характеризують зміст грошових відносин між суб'єктами. Часто вони набувають форми платежів, відрахувань до фондів, розподілу доходів, різноманітних податків, пільг тощо.

Функції фінансів:

Розподільча функція характеризує розподіл фінансових ресурсів між регіонами, галузями, різними напрямками видатків підприємств і організацій.

Регулююча функція в основному діє тоді, коли треба внести відповідні зміни до розділу грошових ресурсів.

Контролююча функція полягає в тому, що за допомогою фінансів можна перевірити стан розвитку народного господарства, ефективність діяльності підприємств, використання грошових ресурсів.

Стимулююча функція фінансів сьогодні забезпечується завдяки використанню податкових пільг: зниженню податкових ставок, звільнення.

Податки — обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня платниками податків у порядку та на умовах, визначених законодавством.

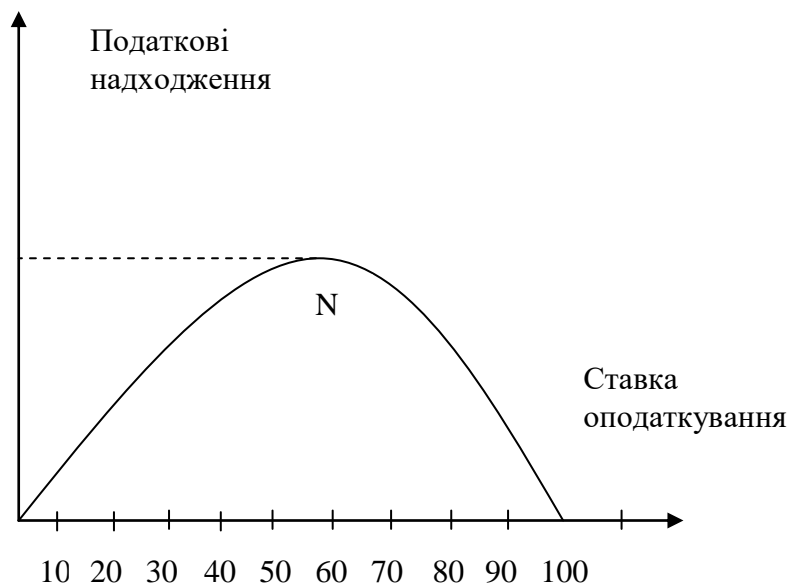
Податкова система – сукупність чинних у країні податків, форм, принципів та методів їхньої побудови, а також інститутів та організацій, що забезпечують вилучення їх, здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Елементи системи оподаткування:

- суб'єкт (платник податків) – юридична чи фізична особа, що сплачує податки;
- об'єкт оподаткування – кількісно визначений економічний феномен, який служить *базою* для оподаткування. Іншими словами, *податкова база* – це грошова сума, з якої вилучається податок;
- джерело оподаткування – дохід платника податку, що підлягає оподаткуванню.

Зв'язок між розміром податкової ставки та обсягами податкових надходжень до бюджету дослідив американський економіст А. Лаффер. Графічне зображення цієї залежності відоме як «крива Лаффера».

Ця крива виявляє таку ставку оподаткування, за якої податкові надходження досягають максимального обсягу (N). При подальшому зростанні податкової ставки нівелюються стимули до підприємництва та праці, знижується податкова база та податкові надходження до бюджету. При податковій ставці 100 % держава не отримуватиме доходу, оскільки охочих працювати безоплатно немає.

Рис. 1. Крива Лаффера

2. Бюджетно-податкова (фіскальна) політика має важливе значення, оскільки, по-перше, через державний бюджет перерозподіляються 30—50 % від обсягів реального ВВП країни, а по-друге, дана політика спроможна регулювати як сукупний попит, так і сукупну пропозицію, отже і грошовий обіг.

Бюджетно-податкова політика — це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво не інфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування бюджету в цілому.

Три основних види бюджетно-податкової політики є:

Нейтральна фіскальна політика зазвичай проводиться, коли економіка знаходиться в рівновазі. Державні витрати повністю фінансуються за рахунком податкових надходжень і в цілому результат бюджету має нейтральний вплив на рівні економічної активності.

Стимулююча фіскальна політика включає в себе державні витрати, що перевищують податкові надходження, і, як правило, проводиться в період економічного спаду.

Стримуюча фіскальна політика має місце, коли державні витрати нижче податкових надходжень, і, як правило, проводиться для погашення державного боргу.

3.Бюджет є головним фінансовим планом створення і використання фонду грошових коштів держави.

Державний бюджет – це найбільший централізований грошовий фонд, що перебуває у розпорядженні уряду.

Головні джерела формування надходжень до державного бюджету:

- податки;
- відрахування на соцстрах та інші види відрахувань;
- державна позика (внутрішня та зовнішня);
- емісія грошей;
- продаж державного майна.

Форми виплат із державного бюджету:

- 1) асигнування – видатки на утримання підприємств та установ;
- 2) субсидії – державна допомога організаціям, установам, громадянам;
- 3) субвенції – державна грошова допомога місцевим органам влади або окремим галузевим господарським органам для розвитку;
- 4) дотації – допомога підприємств, організаціям, установам для покриття збитків з метою підтримки.

За **станом** розділяють державний бюджет:

нормальний (збалансований), коли надходження і видатки бюджету врівноважені;

дефіцитний, коли видатки перевищують доходи;

профіцитний, коли доходи перевищують видатки.

|

4. Кредит – це система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення та планування у формі позичкового відсотка.

Принципи функціонування кредиту

Обов'язковість повернення кредиту. Тимчасове використання грошових засобів робить можливим тільки тимчасове кредитування їх і передбачає обов'язкове повернення кредитних ресурсів.

Платність. Якби кредитор не мав прибутку від того, що він надає в тимчасове використання свої вільні грошові засоби, він би не ризикував ними і не позичав би їх. Платою позичальника за право тимчасового використання не свого (позиченого) капіталу є позичковий процент, який є для нього витратою. Для кредитора ж процент за кредит є платою за те, що він ризикує своїм грошовим капіталом, який надає в позику.

Строковість. Позика має бути повернена позичальником кредиторів у строк, визначений кредитною угодою.

За суб'єктами кредитних відносин, об'єктом позик, сферою поширення та розміром позичкового відсотка розрізняють:

Комерційний кредит — надається одним підприємцем іншому у вигляді продажу товарів із відстрочкою платежу. Об'єктом комерційного кредиту є *товарний капітал*.

Банківський кредит — це форма кредиту, за якою банк надає клієнтові у тимчасове використання частину власного або залученого грошового капіталу на умовах повернення та платності у вигляді банківського відсотка.

Споживчий кредит — надається банком приватним особам для придбання предметів особистого споживання довгострокового користування

(холодильників, пральних машин, телерадіо-апаратури, меблів, автомобілів тощо).

Іпотечний кредит — довгострокова позика під заставу нерухомого майна (землі, житла, виробничих будівель). Його надають переважно спеціалізовані іпотечні банки під заставу нерухомого майна. У випадку несвоєчасного повернення кредиту позичальник втрачає заставлене нерухоме майно, і воно переходить у власність банку.

Лізинговий кредит — відносини між юридичними особами, що виникають з приводу оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди, в якій лізинговою компанією є банк, що на замовлення орендаря купує обладнання і надає його в оренду.

Ломбардний кредит — короткостроковий кредит під заставу рухомого майна, яке можна швидко реалізувати. Застава забезпечує повернення кредиту. Вартісна оцінка застави повинна перевищувати суму кредиту. Якщо кредит повертається своєчасно зі сплатою відсотка, позичальник залишається власником заставленого майна. Якщо кредит не повертається в строк, право власності на заставлене майно переходить до кредитора, який, реалізуючи майно, утримує суму боргу та відсоток.

Сучасною формою ломбардного кредиту є банківський кредит під заставу депонованих у банку цінних паперів.

Державний кредит — система економічних відносин між державою в особі її органів влади чи управління, з одного боку, та фізичними і юридичними особами — з іншого, за яких держава виступає як позичальник, кредитор чи гарант.

5. Грошово-кредитна політика — це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу.

Стратегічна ціль грошово-кредитної політики має бути підпорядкованою загальним стратегічним цілям соціально-економічної політики держави: стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін. *Тактичною метою* грошово-кредитної політики є забезпечення внутрішньої стабільності грошей, тобто оптимальної рівноваги між попитом і пропозицією грошей.

Визначаючи тактичні й оперативні завдання грошово-кредитної політики, потрібно враховувати необхідність її диференціації залежно від конкретної макроекономічної ситуації.

Основним регулятором грошово-кредитної політики держави є *Національний банк України* (НБУ). НБУ має наступні *інструменти* здійснення грошово-кредитної політики:

- грошова емісія;
- облікова ставка проценту;
- резервна норма;
- операції на відкритому ринку (купівля-продаж державних цінних паперів).

Політика «дорогих грошей» здійснюється зменшенням грошової пропозиції за умов інфляційного зростання економіки, коли потрібно стримувати сукупний попит.

Політика «дешевих грошей» здійснюється збільшенням грошової пропозиції за умов неповної зайнятості, коли необхідно стимулювати виробництво.

Тести:

1. Укажіть правильне визначення поняття «податки»:

- а) доходи фізичних та юридичних осіб;
- б) обов'язкові платежі до бюджету,
- в) добровільні внески на користь держави.

2. Укажіть назву ситуації, коли доходи держави вищі за видатки:

- а) дефіцит бюджету;
- б) баланс бюджету,
- в) профіцит бюджету.
- г) надлишок бюджету.

3. Якщо центральний банк продає значну кількість державних цінних паперів на відкритому ринку, то він має намір:

- а) зробити кредит більш доступним;
- б) збільшити обсяг інвестицій;
- в) зменшити загальну масу грошей в обігу;
- г) змінити обов'язкові резервні вимоги.

4. Державний бюджет – це:

- а) сукупність фінансових відносин;
- б) кошторис доходів і витрат держави;
- в) фінансовий план держави;
- г) усі відповіді правильні.

5. В період економічного спаду державою проводиться:

- а) політика «дорогих грошей»;
- б) політика «дешевих грошей»;
- в) одночасно обидва види політики;
- г) правильна відповідь відсутня.

6. Якщо центральний банк приймає рішення зменшити пропозицію грошей, то він:

- а) купує державні облігації на відкритому ринку;
- б) зменшує облікову ставку;
- в) збільшує норму обов'язкових резервів;
- г) здійснює емісію грошей.

Тема 14. Світове господарство

План лекції

1. Світова економіка на сучасному етапі.
2. Рушійні сили міжнародних економічних відносин.
3. Міжнародної валютної системи

План практичного заняття

1. Суть та структура міжнародних економічних відносин.
2. Етапи розвитку та структура світового господарства.
3. Суть, етапи та форми міжнародної економічної інтеграції.
4. Світова валютна система. Міжнародні фінансово-кредитні організації.

Питання самостійної підготовки

1. Теорія абсолютних та відносних переваг.
2. Інтернаціоналізація та транснаціоналізація економічних відносин.
3. Глобалізація та її вплив на національні господарства.
4. Глобальні проблеми людства.

Теми рефератів

1. Структура сучасного світового господарства.
2. Україна в системі міжнародного розподілу праці.
3. Структура зовнішньої торгівлі в Україні та шляхи її вдосконалення.
4. Формування економічних засад постіндустріальної цивілізації.
5. Україна в структурі загально цивілізаційного процесу.

Опорний конспект

1. Міжнародні економічні відносини – це система господарських зв'язків між національними економіками окремих країн які реалізуються через відповідні суб'єкти господарювання. МЕВ – особлива форма діяльності, що базується на міжнародному поділі праці, міжнародній спеціалізації

виробництва, інтернаціоналізації господарського життя. Поглиблення і розвиток міжнародного поділу праці, спеціалізація виробництва залежать від природних, (географічних, кліматичних, демографічних тощо), а також набутих факторів (технологічних, наукових і науково-технічних тощо). На їх розвиток суттєвий вплив здійснюють соціальні, національні, етнічні, політичні, культурні та інші фактори.

Міжнародний поділ праці – це не що інше як, організація виробництва, при якому підприємства двох або більше країн спеціалізуються на виробництві певних товарів і послуг з подальшим їх обміном. Можна виділити наступні типи міжнародного поділу праці:

- ◆ загальний тип міжнародного поділу праці. Передбачає обмін товарами добувної та обробної галузей, продукцією сільського господарства тощо;

- ◆ частковий поділ праці, що передбачає розвиток міжнародної торгівлі готовими виробами різних галузей і виробництв, в тому числі і внутрігалузевої (автомобілі, комп'ютери, токарні верстати тощо);

- ◆ одиничний тип міжнародного поділу праці, який означає спеціалізацію на окремих етапах виробництва (вузли, деталі, напівфабрикати).

Міжнародна спеціалізація формує певну систему суспільних відносин, характерною рисою яких є виробнича взаємодія економік окремих країн, формування спільних виробничих комплексів. Зокрема спеціалізація по виробництву окремих вузлів, деталей передбачає відповідний рівень кооперування, яке отримало досить значний розвиток в електронній промисловості, автомобілебудуванні тощо.

МЕВ реалізуються через такі форми і сфери:

- ◆ міжнародна торгівля;
- ◆ міжнародна спеціалізація виробництва і науково-технічних робіт;
- ◆ обмін науково-технічними результатами;
- ◆ валютно-фінансові та кредитні відносини між країнами;
- ◆ рух (переливання) капіталу;
- ◆ міграція робочої сили;

◆ діяльність міжнародних економічних організацій у вирішенні глобальних проблем господарського співробітництва.

2. Світове господарство – цілісна економічна система взаємопов'язаних і взаємозалежних господарств, яка базується на міжнародному поділі праці (МПП). Взаємодія національних господарств відбувається через зовнішні економічні зв'язки, які мають різні форми: зовнішня торгівля, науково-технічне співробітництво, рух капіталу, міграція трудових ресурсів, надання послуг. Новими формами зовнішньоекономічних зв'язків стали вільні економічні зони, спільні підприємства, зони прикордонної торгівлі тощо. Це стає можливим тільки за умови наявності глобальної транспортної системи.

Міжнародна інтеграція – найвища стадія міжнародного поділу праці. Класичним прикладом регіональних інтеграційних угруповань є Європейський Союз, АСЕАН, НАФТА, а галузевих інтеграційних утворень – ОПЕК.

Найбільш переконливим аргументом єдності світового господарства є реальність міжнародного територіального поділу праці, спеціалізація господарства країн світу і формування єдиного світового ринку.

Міжнародний поділ праці – це спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції та послуг для задоволення потреб світового ринку.

Міжнародний поділ праці сприяв формуванню світового ринку, зародки якого сягають найдавніших етапів розвитку людського суспільства.

Світовий ринок, будучи складовою частиною всесвітнього господарства, виступає як сукупність національних ринків окремих країн, між: якими відбувається обмін товарами, послугами, працею на основі фінансово-кредитних зв'язків та інших відносин, що диктуються територіальним поділом праці.

3. Однією з основних ознак сучасного розвитку світового господарства є розгортання процесів глобалізації, які справляють суттєвий вплив на систему

міжнародних економічних відносин, трансформують напрями і визначають тенденції розвитку національних економік.

Глобалізація (від англ. “globe” – земна куля) – складний, багатогранний процес, який має безліч проявів та включає багато проблем. Саме це робить проблематичним дати єдине, однозначне сформульоване визначення глобалізації, яке б охопило всі сторони цього вкрай складного явища, що має планетарні масштаби.

Будь-яка національна економіка є складовою частиною світового господарства і її ефективність залежить не лише від результатів внутрішньої діяльності, а й від участі в міжнародних економічних відносинах (МЕВ).

Об'єктом МЕВ є світове господарство як сукупність національних господарств і їх економічних відносин між собою.

Суб'єкти МЕВ – це їх учасники, здатні відносно незалежно і активно діяти з метою реалізації своїх економічних інтересів. Такими є: фізичні особи, юридичні особи, держави, міжнародні організації.

Специфічними суб'єктами МЕВ виступають міжнародні підприємства – багатонаціональні корпорації (міжнародні по капіталу та управлінню і міжнародні по сфері діяльності), транснаціональні корпорації (національні по капіталу та управлінню і міжнародні по сфері діяльності).

Основними формами МЕВ є: міжнародна торгівля, міжнародний рух капіталу та міжнародна міграція робочої сили. Форми сучасних МЕВ реалізуються в умовах становлення та розвитку світової валютної системи, яка сприяє більш вільному обігу валют і забезпечує систему міжнародних розрахунків.

Міжнародна торгівля являє собою обмін товарами та послугами між державно оформленими національними господарствами.

Міжнародний рух капіталу – це його переміщення між країнами світу у пошуках більш вигідної сфери застосування.

Міжнародна міграція робочої сили – переміщення працездатного населення з країни в країну, викликане причинами переважно економічного характеру.

Міжнародна економічна інтеграція - процес зближення та об'єднання економік різних країн в єдиний господарський комплекс на основі поглиблення стійких взаємозв'язків у виробництві і розподілі праці, взаємодії відтворювальних структур на різних рівнях національних господарств, що зумовлює зближення згідно з міждержавними угодами господарських механізмів і узгоджене регулювання міждержавними органами.

Міжнародна економічна інтеграція – процес зближення та взаємопроникнення національних господарств групи країн, спрямованих на створення єдиного господарського механізму.

Інтеграція має наступні рівні:

- 1) взаємодія на рівні підприємств та організацій (створення транснаціональних корпорацій);
- 2) взаємодія на рівні держав, партій та організацій, соціальних груп, окремих громадян різних країн;
- 3) інтеграційне угруповання як результат міжнародного об'єднання.

4. Міжнародна валютна система – це сукупність існуючих грошово-економічних відносин, обумовлених існуванням світового господарства і посиленням взаємозв'язків національних економік. Вона охоплює певну сукупність фінансових міждержавних інститутів, які регулюють валютні відносини, національних банківських та позабанківських установ, міжнародних платіжних засобів, усталених правил, які регулюють режим обміну валют, комплекс договірних настанов та методів здійснення міжнародних розрахунків. Світова валютна система базується на різних формах грошей, які обслуговують міжнародні відносини. Тому ці гроші називаються світовими. Функціональні форми останніх розвивались паралельно з національними грошима, тобто вони пройшли шлях від золотих до кредитних.

У своєму розвитку світова валютна система пройшла такі основні етапи:

I (до 1914 року) – період панування системи золотого стандарту, коли золоту надавалась роль резервної валюти й інструменту врегулювання сальдо платіжних балансів;

II (з 1914 до 1946 року) - період її розпаду, пов'язаний з заміною золотого стандарту золотовалютним, де провідну роль грали фунт стерлінгів і американський долар;

III (з 1946 до 1973 – 1974 років) – відміна золотовалютного стандарту, створення міжнародних фінансових інститутів і панування долара як основної резервної валюти. Долар перетворився в основну резервну валюту і зайняв панівне положення в системі міжнародних платежів. Були створені нові міжнародні гроші – спеціальні права запозичення (СПЗ), які є розрахунковим кошиком провідних валют світу;

IV (з кінця 70-х років) – відбувається формування сучасної світової валютної системи.

Міжнародна валютна система включає ряд конструктивних елементів – міжнародний грошовий товар, валютний курс, валютні ринки та міжнародні валютно-фінансові організації.

1) міжнародний грошовий товар (золото було першим міжнародним грошовим товаром, пізніше в міжнародних розрахунках почали використовувати кредитні гроші (векселі, банкноти, чеки на депозити).

У 70-х рр. з'являються спеціальні міжнародні й регіональні платіжні одиниці – спеціальні права запозичення (SDR) та європейська валютна одиниця (ECU), згодом ЄВРО (EUR));

2) валютний курс (вартість національних грошей однієї країни, виражена в грошових одиницях інших країн – фіксовані та мінливі);

3) валютні ринки (спочатку таким ринком був ринок золота як грошового товару, де воно продавалося за офіційною ціною, що була закріплена міжнародним договором. Цей ринок проіснував до серпня 1971 р., коли офіційну ціну на золото було ліквідовано. Тепер ціна на золото

визначається під впливом попиту й пропозиції, а ринок золота функціонує як звичайний товарний ринок);

4) міжнародні валютно-фінансові організації (Міжнародний валютний фонд (IMF), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (IBRD), який разом зі своїми філіалами – Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC), Міжнародною асоціацією розвитку (IDA) та Багатостороннім агентством щодо гарантій інвестицій (MIGA) – утворюють групу Світового банку, Банк міжнародних розрахунків у Базелі, регіональні банки розвитку тощо).

Тести:

1. Що таке світове господарство?:

- а) це процес відносин між незалежними країнами;
- б) це сукупність національних господарств та економічних зв'язків між ними
- в) це сукупність економічних зв'язків між національними державами;
- г) це система різних форм міжнародного економічного співробітництва.

2. Чим зумовлена необхідність економічних зв'язків між незалежними країнами?:

- а) прагненням народів вижити в умовах надмірного нарощування ядерних потенціалів;
- б) розгортання НТР;
- в) необхідністю спеціалізації та кооперування виробництва;
- г) потребами у взаємному збагаченні культури.

3. Що з наведеного є умовами виникнення світового господарства?:

- а) політичні зміни, які відбулись у світі у другій половині XIX ст.;
- б) високі темпи зростання зовнішньої торгівлі;
- в) розвиток продуктивних сил суспільства;
- г) посилення процесів концентрації і централізації капіталу та виробництва.

4. Світовий ринок як передумова виникнення сучасного всесвітнього господарства представляє собою:

- а) місце, де відбувається купівля-продаж товарів різних країн;

- б) механізм дії закону вартості у глобальному просторі;
- в) розвинуту сферу товарного обміну, що ґрунтується на міжнародному поділі праці;
- г) самостійне функціонування національних ринків окремих країн, які співробітничать між собою.

5. Система міжнародних економічних відносин виражає:

- а) сукупність господарських зв'язків і залежностей, які склалися у зовнішньому просторі внаслідок співробітництва між різними суб'єктами всесвітнього господарства;
- б) об'єднання економік окремих держав під керівництвом наднаціональних органів управління;
- в) спеціалізацію країн на виробництві та експорті тих товарів, у виготовленні яких вони мають абсолютні переваги;
- г) правильної відповіді немає.

6. Структуру світового господарства утворюють такі основні групи країн:

- а) розвинуті держави із соціальною ринковою економікою;
- б) країни, що розвиваються в напрямі ринкового господарства;
- в) країни з перехідною економікою;
- г) усі відповіді правильні.

Рекомендована література

Основна

1. Базилевич В.Д., Попов В.М., Базилевич К.С., Гражевська Н.І. Економічна теорія: Політекономія Київ : Знання -Прес, 2008. 719с.
2. Економічна теорія: політекономія : Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. К. : Знання-Прес. 2014. 710 с.
2. Радіонова І. Ф. Економіка. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 176 с.
3. Бойда С.В., Петрашак О.О. Політична економія : навч. посіб. Чернівці : БДФА, 2011. 192 с.
4. Орехівський Г. А. Політекономія : навч. посіб. - 2-е вид. Київ : Каравела, 2010. 440 с.
5. Семененко В.М., Коваленко Д.І., Бугас В.В., Семененко О.В. Економічна теорія. Політекономія : навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 360 с.
6. Білецька Л., Савич В., Білецький О. Економічна теорія: політекономія, мікроекономіка, макроекономіка. Київ, 2019. 688 с.
7. Економічна теорія : навч. посібник / за заг. ред. проф. В. І. Сідорова, проф. Є. М. Воробйова. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2019. 464 с.
8. Кокарев І. В. Основи економічної теорії : навч. Посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 100 с.
9. Основи економічної теорії : курс лекцій. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 220 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_1833_26816253.pdf.
10. Лагутін В.Д., Уманців Ю.М., Щербакова Т.А. Економічна теорія : підручник / за заг. ред. В.Д. Лагутіна. Київ : Київ. нац. торг.-екон. Ун-т, 2017. 608 с.
11. Опорний конспект лекцій із дисципліни «Економічна теорія» для студентів освітнього рівня «бакалавр» усіх форм навчання / Укладач: к.е.н., доц. Артеменко Л. Б. Тернопіль: ТНТУ, 2017. 65 с.

Допоміжна

1. Старостенко Г.Г., Мірко Н.В. Політекономія: навч. посібн. Ірпінь: Видавництво Національного університету ДПС України, 2015. 450 с.
2. Якобчук В.П. Економічна теорія. Київ, 2015. 408 с.
3. Ящишина І.В., Латер Ю.С. Робочий зошит із загальної економіки. Частина 1 і 2. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2008. 96 с.

Рекомендовані джерела інформації

1. Законодавчі та нормативно-правові документи. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. EconBiz. URL: <https://www.econbiz.de/>
3. AgEcon. URL: <https://ageconsearch.umn.edu/>
4. Economics E-journal. URL: <http://www.economics-ejournal.org/>
5. EconPapers. URL: <https://econpapers.repec.org/>
6. Наукова періодика України // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
7. World Wide Science. URL: <https://worldwidescience.org/>
8. SpringerOpen. URL: <https://www.springeropen.com/>

ЕКОНОМІЧНИЙ СЛОВНИК

Абстрактна праця – це праця товаровиробника взагалі, без її конкретної форми, тобто це витрати енергії у фізіологічному розумінні. Вона створює вартість товару.

Адміністративно-командна система – економічна система, яка планувала раніше в СРСР, країнах Східної і Центральної Європи та ряді азіатських держав. Її відмінні особливості – «суспільна» (в дійсності державна) власність на усі види виробничих ресурсів, монополізація і бюрократизація економіки, централізоване планування як основа господарського механізму.

Акціонерне товариство – основна форма організації великих та частини середніх підприємств, капітал яких формується шляхом продажу акцій та інших цінних паперів. Покупці акцій стають пайовиками акціонерного товариства, а покупці облігацій – його кредиторами. Засоби, отримані в результаті випуску і продажу акцій, формують власний капітал акціонерного товариства.

Акція – вид цінного паперу без встановленого строку обігу, який свідчить про пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства. Акція підтверджує право на участь в управлінні акціонерним товариством, дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду і участь у розподілі майна при його ліквідації.

Амортизація – процес поступового перенесення вартості засобів праці в міру їх зношування на виготовлену продукцію і використання цієї вартості для відтворення зношених засобів праці.

Банк – кредитно-фінансова установа, що зосереджує тимчасово вільні кошти (грошові вклади), надає їх у строкове користування у формі кредитів (позик), стає посередником у взаємних виплатах і розрахунках між підприємствами, установами чи окремими особами, регулює грошовий обіг у країні, включаючи випуск (емісію) нових грошей.

Банківська система – сукупність різних видів взаємопов’язаних банків та інших кредитних установ, які діють в рамках єдиного фінансово-кредитного механізму. При дворівневій банківській системі на першому рівні знаходиться центральний банк, а на другому рівні – сітка комерційних банків та інших розрахунково-кредитних установ.

Безробіття — соціальне явище, коли кількість бажаючих отримати роботу є більшим, ніж робочих місць (перевага пропозиції робочої сили над її попитом).

Природне безробіття – існує, коли частина працездатного населення знаходиться у стадії пошуку або вибору кращого місця роботи чи підготовки до працевлаштування.

Фрикційне безробіття – пов’язане з добровільним переходом робітників з однієї роботи на іншу.

Добровільне безробіття – означає, що у людей відсутні стимули і бажання працювати.

Структурне безробіття - викликається довгостроковим зниженням попиту на окремі продукти, що призводять до занепаду галузей, які виробляють ці продукти і викликає необхідність структурної перебудови виробництва. Тому виникає за умов коли для отримання нового місця потрібно здобути новий фах або підвищити свою кваліфікацію.

Технологічне безробіття – є наслідком скорочення зайнятих на виробництві у зв’язку з його автоматизацією і впровадженням нових технологій.

Сезонне безробіття – характерне для галузей економіки з сезонним характером виробництва.

Циклічне безробіття – має місце тоді, коли сукупний попит недостатній для здійснення купівлі в обсязі сукупної пропозиції.

Рівень безробіття – показник, який характеризує співвідношення між кількістю безробітних і загальною кількістю працівників, які мають і хочуть мати роботу.

Біржа – організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюють торгівлю цінними паперами, нерухомістю і гуртовою торгівлю товарами.

Товарна біржа — це асоціація юридичних і фізичних осіб, що здійснює оптові торговельні операції за стандартами, зразками у спеціальному місці, де ціни на товари складаються в умовах вільної конкуренції.

Фондова біржа — це організаційна форма ринку, на якому здійснюється торгівля цінними паперами — акціями, облігаціями, зобов'язаннями державної скарбниці, сертифікатами, документами, пов'язаними з рухом кредитних ресурсів і валютних цінностей.

Бюджет – грошове вираження збалансованого розпису доходів і видатків держави, адміністративно-територіальної одиниці, підприємства, установи за певний період.

Бюджет державний – основний загальнодержавний фонд централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави у процесі розподілу та перерозподілу валового суспільного продукту й національного доходу. Через державний бюджет держава концентрує певну частину національного доходу і централізовано розподіляє її на розвиток економіки, соціальний захист населення, утримання органів державної влади й управління, оборону країни.

Бюджетний дефіцит – перевищення видаткової частини державного бюджету над дохідною. Є однією з основних причин інфляції, спричиняється економічною нестабільністю, скороченням надходжень до бюджету, зростанням видатків з бюджету. Покриття бюджетного дефіциту може здійснюватися шляхом отримання державних позик та емісією грошей.

Бюджетний профіцит – позитивне сальдо балансу (перевищення доходів над видатками).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – один з показників, який виражає вираховану в ринкових цінах сукупну вартість кінцевого продукту, утворену впродовж року в країні у сфері матеріального виробництва і сфері послуг,

незалежно від національної приналежності підприємств, розташованих на території даної країни.

Валовий національний продукт (ВНП) – макроекономічний показник, що характеризує результати економічної діяльності у сфері матеріального і нематеріального виробництва за рік незалежно від місцезнаходження національних підприємств.

Вартість – це кількість суспільно необхідних затрат праці.

Споживна вартість – це властивість товару задовольняти ту чи іншу потребу людини.

Мінова вартість – здатність обмінюватися на інші товари у визначених пропорціях.

Виробництво – процес взаємодії між людьми, їх впливу на речовину природи з метою її пристосування до задоволення тих чи інших потреб. Процес створення різних видів економічного продукту.

Витрати виробництва – плата підприємства за залученні фактори

Відтворення – постійне, безпосереднє відновлення процесу виробництва і розвиток на цій основі продуктивних сил і виробничих відносин.

Просте відтворення — це відновлення процесу суспільного виробництва з року в рік у незмінних масштабах.

Розширене відтворення — це відтворення суспільного виробництва в зростаючих розмірах.

Власність – це відносини між суб'єктами і об'єктами стосовно привласнення економічних благ, тобто володіння, розпорядження та користування ними.

Державна власність - привласнення державою (як суб'єктом власності) засобів виробництва, інтелектуальної власності, частини національного доходу та інших об'єктів у всіх сферах суспільного відтворення.

Колективна власність — це процес привласнення різних об'єктів власності колективом фізичних або юридичних осіб у всіх сферах суспільного відтворення.

Приватна власність - це процес привласнення різних об'єктів власності окремою особою (максимум сім'єю) у різних сферах суспільного відтворення.

Гроші – це особливий товар, який служить загальним еквівалентом.

Міра вартості - це функція, в якій гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Засіб обігу - це функція, в якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

Засіб платежу - це функція, в якій гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

Засіб нагромадження - це функція, що пов'язана із здатністю грошей бути засобом збереження вартості, представником абстрактної форми багатства.

Світові гроші - це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості в міжнародному економічному обороті і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами.

Грошові агрегати - види грошей та грошових засобів, які відрізняються один від одного своєю ліквідністю.

Грошовий обіг – це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну і перерозподілу національного продукту.

Грошова система – це визначена державою форма організації грошового обігу, що історично склалася й регулюється законами цієї держави.

Державне регулювання економіки – вплив держави через державні органи на економічні об'єкти і процеси, та осіб, що беруть у них участь. Здійснюється, щоб надати процесам організований характер, впорядкувати

дії економічних суб'єктів, забезпечити виконання законів, відстоювати державні та суспільні інтереси. Державне регулювання включає: прогнозування, фінансування, планування, бюджетування, оподаткування, кредитування, адміністрування, облік і контроль.

Дефіцит – нестача засобів, ресурсів у порівнянні з раніше запланованим або необхідним рівнем.

Економічна теорія – це наука про основні закономірності розвитку економічної системи, поведінку і діяльність людей у виробництві, розподілі і споживанні життєвих благ з метою задоволення своїх потреб.

Предметом економічної теорії є виробничі відносини в їх єдності та взаємодії з організаційними економічними відносинами і продуктивними силами. Економічна теорія досліджує закони, які керують виробництвом, розподілом, обміном і споживанням життєвих благ, та розробляє методологічні основи механізму їх використання суспільством з метою підвищення ефективності виробництва і зростання добробуту людей.

Економічні виробничі відносини – це сукупність соціально-економічних і організаційно-виробничих зв'язків між господарюючими суб'єктами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ.

Спосіб організації господарського життя суспільства називається **економічною системою**.

Економічне зростання – такі динамічні зміни в національній економіці, які характеризуються стійким розширенням масштабів виробництва національного продукту, підвищенням ефективності суспільного виробництва і зростанням на цій основі добробуту нації.

Економічні інтереси - це усвідомлені потреби (умови) існування різних суб'єктів господарювання.

Економічні категорії – це узагальнюючі поняття, які виражають суттєві сторони економічних явищ і процесів.

Економічні потреби - це частина суспільних потреб, задоволення яких пов'язане з функціонуванням суспільного виробництва, включаючи виробничу і невиробничу сферу.

Економічний закон – це стійкий, істотний, причинно-наслідковий зв'язок і взаємозалежність явищ і процесів економічного життя.

Економічний цикл – періодичне повторення протягом років піднесення і спаду в економіці. Складається з таких фаз:

криза (спад) – завершує попередній періодичний цикл і є початком наступного. Характеризується: труднощами збуту виробленої продукції, скороченням виробництва, зростанням попиту на ліквідність (готівку), збільшенням ставки позичкового процента. Паніка на ринку цінних паперів, курс акцій швидко падає. Закриваються і банкрутують фірми, передусім дрібні;

депресія – фаза циклу, якій властивий застій виробництва. Відтворення просте. Національний продукт уже не зменшується, але більше не зростає, процентна ставка падає до свого мінімального значення. Зростає сукупний попит і готуються умови до поживлення виробництва і комерційної діяльності;

поживлення розпочинається із незначного зростання обсягу виробництва і помітного скорочення безробіття. Нарощування інвестицій, що поживляє попит – спочатку на капітальні блага, а потім і на споживчі, адже зростає зайнятість. Обсяг виробництва досягає попереднього найвищого рівня і економіка вступає у фазу піднесення;

піднесення (зростання) – фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг найбільшого піднесення попереднього циклу і зростає найвищими темпами. Розпочинається справжній економічний бум, швидке економічне зростання, яке уже готує ґрунт для наступного спаду і нового економічного циклу.

Експорт – вивіз за кордон товарів, проданих іноземним покупцям, і призначений для продажу на іноземних ринках, або для переробки в інших країнах.

Еластичність попиту - показник ступеня чутливості (реакції) споживачів до змін ціни товару.

Еластичність пропозиції - показник, що відтворює зміни сукупної пропозиції, які відбуваються у зв'язку зі зростанням цін

Зайнятість – сукупність соціально-економічних відносин між людьми щодо забезпечення працездатного населення робочими місцями, формування розподілу та перерозподілу трудових ресурсів з метою участі їх у суспільно-корисній праці і забезпечення розширеного відтворення робочої сили.

Закон Оукена – перевищення фактичного рівня безробіття над природним на кожен відсоток призводить до відставання валового національного продукту (ВНП) на 2,5%.

Закон попиту – закон, у відповідності з яким ріст цін приводить до зниження величини попиту на товари при інших незмінних умовах і навпаки, тобто між ціною і попитом існує обернена залежність.

Закон пропозиції полягає у тому, що обсяг пропозиції перебуває у прямій залежності від спрямованості змін рівня ціни. Закон пропозиції – це реакція величини пропозиції на динаміку цін: підвищення ціни стимулює зростання пропозиції товару, а падіння, навпаки – зумовлює зменшення обсягу пропозиції.

Заробітна плата є винагородою в грошовому виразі, яку працівник одержує від підприємства чи фізичної особи, для яких виконує обумовлену трудовим договором роботу.

Засоби виробництва – сукупність предметів та засобів праці, які використовуються людьми в процесі виробництва матеріальних благ і послуг.

Засоби праці – речі або їх комплекс, за допомогою яких людина виробляє життєві блага, тобто це інструменти і обладнання, машини і устаткування, землі і дороги, виробничі будівлі і споруди.

Земельна рента – дохід, який отримують землевласники, реалізуючи власність на землю.

Імпорт – ввезення з-за кордону товарів, послуг, технологій, капіталу, цінних паперів для реалізації та застосування на внутрішньому ринку.

Інфляція – (від лат. Inflatio – надуття) – знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності.

Інфляція попиту виникає внаслідок надмірного зростання цін, грошових доходів населення, підприємств і держави та зростання на цій основі сукупного попиту.

Інфляція пропозиції викликається зростанням вартості виробничих факторів, тобто зростанням витрат виробництва завдяки підвищенню цін їх елементів.

Конкуренція являє собою відносини між товаровиробниками з приводу одержання максимальних прибутків на основі розумного ризику та підприємливості.

Конкретна праця – це праця товаровиробника, яка виступає в конкретній формі, тобто це праця за певною спеціальністю, результатом якої є споживна вартість товару.

Корисність – економічне поняття, яке охоплює якісну і кількісну характеристику впливу будь-якого елемента економічної системи на результативність її функціонування й розвитку.

Гранична корисність (MU) - це зміна загальної корисності набору споживчих при зміні певного блага на одиницю.

Загальна корисність (TU) - це сукупна корисність, яку отримує споживач від усіх спожитих благ.

Кредит – це система відносин з приводу акумуляції та використання тимчасово вільних грошових засобів на основі повернення та планування у формі позичкового відсотка.

Крива Лаффера – графічне зображення залежності між ставками оподаткування та величиною податкових надходжень до бюджету.

Крива попиту – графічне зображення залежності між величиною попиту на товар та ринковою ціною.

Крива пропозиції – графічне зображення, яке розкриває залежність між величиною пропозиції товару або послуги на ринку і ціною цього товару і відображає закон пропозиції.

Метод економічної теорії – це сукупність прийомів, засобів і принципів, за допомогою яких досліджуються категорії і закони функціонування та розвитку економічних систем.

Міграція робочої сили – переміщення працездатного населення в межах країни, а також з однієї країни в іншу з метою працевлаштування, пошуку кращих умов життя.

Міжнародна валютна система – це сукупність існуючих грошово-економічних відносин, обумовлених існуванням світового господарства і посиленням взаємозв'язків національних економік.

Міжнародний поділ праці - це спеціалізація окремих країн на виробництві певних видів продукції та послуг для задоволення потреб світового ринку.

Міжнародний рух капіталу — це його переміщення між країнами світу у пошуках більш вигідної сфери застосування.

Міжнародна торгівля являє собою обмін товарами та послугами між державно оформленими національними господарствами.

Натуральне господарство – це така форма організації виробництва, при якій продукти праці призначаються для задоволення власних потреб та споживання в середині господарства.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення його власником певних коштів і підвищує зобов'язання емітента відшкодувати власникові номінальну вартість цього цінного паперу у передбачений у ньому термін із виплатою фіксованого процента.

Підприємство - самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

Підприємництво - самостійна ініціатива, систематична, на власний ризик діяльність із виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та заняття торгівлею з метою одержання прибутку.

Податки — обов'язковий внесок до бюджету відповідного рівня платниками податків у порядку та на умовах, визначених законодавством.

Податкова система — сукупність чинних у країні податків, форм, принципів та методів їхньої побудови, а також інститутів та організацій, що забезпечують вилучення їх, здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства.

Попит – це кількість продукту, яку споживачі бажають і спроможні купити на ринку за певну ціну за певний проміжок часу.

Послуга – виробнича діяльність, результати якої знаходять вираз у особливому корисному ефекті, що задовольняє людську потребу.

Потреба - це об'єктивна необхідність окремої людини, сім'ї, колективу, суспільства, держави в життєвих благах, послугах, духовних і культурних цінностях.

Праця – свідомо і цілеспрямована діяльність людини з перетворення предметів праці за допомогою засобів праці у життєві блага для задоволення своїх потреб.

Продуктивність праці - здатність живої праці випускати за одиницю часу певну кількість споживних вартостей.

Інтенсивність праці – це затрати праці за одиницю часу.

Предмети праці – речі, на які спрямована праця і засоби праці з метою створення життєвих благ.

Прибуток – це різниця між виручкою від реалізації продукції та собівартістю.

Продуктивні сили – це сукупність засобів виробництва, працівники з їхніми фізичними і розумовими здібностями, досягнення науки, технології, інформація, методи організації та управління виробництвом, що забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб людей.

Пропозиція – це та кількість продукту, яку виробник бажає та спроможний виробляти і постачати для продажу на ринку за певну ціну впродовж визначеного проміжку.

Ринок — регульована система економічних (техніко-економічних, організаційно-економічних та економічної власності) відносин між суб'єктами різних типів і форм власності і господарювання, в межах окремих країн і світового господарства з приводу купівлі товарів і послуг згідно з законами товарного виробництва.

Ринкова інфраструктура — це система підприємств і організацій, які забезпечують рух товарів і послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили.

Розподіл доходів - це стадія відтворення, яка займає проміжне місце між виробництвом і споживанням.

Номінальні доходи характеризують рівень грошових доходів незалежно від розмірів оподаткування та зміни цін на товари та послуги.

Реальні доходи — це доходи з урахуванням роздрібних цін і тарифів на товари та послуги, розміру податків та обов'язкових платежів.

Світова валютна система – форма організації міжнародних валютних відносин, що формуються на ґрунті розвитку світового господарства і закріплена міждержавними угодами.

Світове господарство — цілісна економічна система взаємопов'язаних і взаємозалежних господарств, яка базується на міжнародному поділі праці (МПП).

Собівартість – грошове вираження загальної суми витрат підприємства на виробництво та реалізацію продукції (робіт, послуг).

Суспільно необхідні затрати праці – це такі затрати праці виробників, які виробляють основну масу даного товару при середніх нормальних умовах виробництва.

Товар – це продукт праці, який задовольняє будь-які людські потреби і призначений для обміну шляхом купівлі-продажу.

Товарне виробництво – це така організація суспільного виробництва, за якої люди виготовляють продукти для обміну з метою кращого та ширшого задоволення власних потреб.

Фактори виробництва – ресурси, які використовуються у виробництві й від яких залежить кількість і обсяг випущеної продукції.

Ціна – грошовий вираз вартості товару.

Чистий дохід – сума доходу підприємства, яка залишається в його розпорядженні після виплати з отриманого валового доходу сум податкових платежів, включених до ціни продукції, зокрема податку на добавлену вартість, акцизного збору, митних та деяких інших зборів.

Чистий прибуток – частина балансового прибутку, яка залишається в розпорядженні підприємства після відрахувань до державного бюджету, виплати процентів за банківський кредит і деяких інших обов'язкових платежів.